

Grundforløbskompendium

Samfundsfag 2023

Om samfundsfag i gymnasiet

Samfundsfag som undervisningsfag forbereder dig til et liv som samfundsborger, men er også en smagsprøve på de samfundsvidenskabelige universitetsuddannelser. Derfor beskæftiger vi os også med nogle af de samme problemstillinger, og vi benytter begreber, modeller og teorier fra de forskellige samfundsvidenskabelige discipliner.

Figur 1.1. Fra videnskabsfag til skolefag

Begreber, modeller og teorier

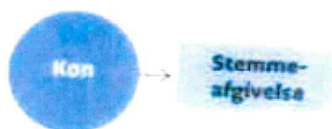
Et kendetegn ved både samfundsfag og andre fag er, at vi benytter os af fagbegreber. Et "begreb" er ikke bare et ord, men en generel idé om noget, som vi kan se konkrete eksempler på ude i virkeligheden. Der er for eksempel forskel på at tale om en konkret skov og begrebet "skov". Begrebet skov fortæller noget generelt om det, vi kan se eksempler på mange steder, nemlig et landområde af en vis størrelse bevokset med træer af en vis højde. Man kan også sige, at vi med begreber kan se mønstre i det, vi kan observere i samfundet. Det kan for eksempel være mønstre i, hvordan børn påvirkes af deres forældre, hvordan vælgere stemmer ved valg eller hvordan velstand skabes og fordeles i et samfund.

Begreber kan bruges til at beskrive observerede mønstre. Det kan også være, at vi er i stand til at komme med forklaringer på de observerede mønstre. En systematisk forklaring på noget af det, vi kan observere i virkeligheden, kaldes for en **teori**, og inden for alle de samfundsfaglige discipliner findes der forskellige teorier. Teorier er mere omfattende end begreber, og ofte rummer en teori en række forskellige begreber. Teorier kan være store og forklare meget (for eksempel: Hvordan fungerer politiske systemer?), eller de kan være små og forklare et lille udsnit af virkeligheden (for eksempel: Hvorfor stemmer kvinder mere venstreorienteret end mænd?).

Modeller er forenklede fremstillinger af virkeligheden, som tydeliggør nogle bestemte sammenhænge med henblik på at beskrive eller forklare noget væsentligt.

Det kan for eksempel være illustrationer af årsagssammenhænge eller begivenhedsforløb, som man illustrerer grafisk med kasser og pile. Figur 1.3 viser en simpel samfundsfaglig model.

Figur 1.3. En simpel samfundsfaglig model

(...)

Samfundsfag er dog ikke kun et teoretisk fag. Vi forholder os også til virkeligheden i form af de data som vi indsamler i samfundsfaglige undersøgelser. Data kaldes også **empiri** (græsk: erfaring), og samfundsfag er derfor både et teoretisk og et empirisk fag. Det afgørende i en samfundsfaglig undersøgelse er, at begge dele er tilstede, så vi kan se og forklare generelle mønstre, men på grundlag af viden om virkeligheden og ikke rene spekulationer.

Afskrift fra Metodebogen (Allerup Petersen et al.), 1. udg., 2018. Forlaget Columbus

Dette kapitel handler om hovedområdet politik. Politik er en disciplin, hvor der kigges på spørgsmål som, værdier der betragtes som de vigtigste, eller – i et bredere perspektiv – hvordan man ønsker at indrette samfundet. Herunder hvordan de økonomiske goder i samfundet skal fordeles, hvilke sektorer der skal løse velfærdsgaverne og meget mere. Kapitlet giver en indsigt i de politiske ideologier såsom liberalisme, konservatisme, socialisme og socialliberalisme. Kapitlet behandler også de politiske partier samt deres rolle i beslutningsprocessen omkring fastsættelse og fordeling af samfundsmæssige goder.

5.1 Hvad er politik?

Du har sikkert hørt vendingen "der er gået politik i det" om en given sag. Men hvad er politik egentlig for en størrelse? Selve begrebet 'politik' stammer fra "polis", der var den græske betegnelse for en bystat i det antikke Grækenland. Disse "polis" var byer, hvor der inden for grænserne var nogle særegne regler. Det vil sige, at det, der var tilladt i én polis, ikke nødvendigvis var tilladt i en anden polis. Og det, der var ulovligt i én polis, var ikke nødvendigvis ulovligt i en anden. Man kan sige, at hver bystat satte nogle rammer for, hvilke normer og holdninger der blev set som vigtige, og hvad der skulle prioriteres i den enkelte polis. Politik i dag handler ikke om bystater. Men det handler stadig om normer og holdninger til bl.a., hvad der skal prioriteres i samfundet. I dag handler politik i høj grad om, hvordan de økonomiske goder i samfundet skal fordeles og hvilke sektorer der skal løse velfærdsgaverne, men politik handler også en lang række andre emner.

Når vi arbejder med politik, så spiller holdninger som nævnt en central rolle. Disse holdninger i politik kan opdeles i to kategorier – holdninger til værdipolitik og fordelingspolitik (se afsnit 5.5). Værdipolitik er, som begrebet antyder, politik, der drejer sig om, hvilke værdier der ses som de mest centrale. Som vi skal se på senere, har de politiske partier forskellige tilgange til værdipolitik. Eksempler på, hvor de politiske partier har en forskellig værdipolitik, kunne være i forhold til emner som indvandring, kriminalitet og klimaet.

Kaster vi blikket på den del af politik, der drejer sig om, hvordan samfundets økonomiske goder skal fordeles, så anvendes begrebet fordelingspolitik. Det er politik, der går ud på, i hvilket omfang staten eller markedet skal stå for en fordeling af goderne i samfundet. Der er forskel på, hvordan de politiske partier ønsker de økonomiske goder skal fordeles, alt afhængig af hvilken ideologi partiet er inspireret af.

5.2 De klassiske ideologier

Før vi ser på de politiske partier, skal vi se på, hvorfra de henter deres inspiration, når de fremsætter lovforslag i Folketinget samt kommer med værdi- og fordelingspolitiske synspunkter. Vi starter med at kigge på de tre klassiske ideologier: liberalisme, konservatisme og socialisme. Dernæst ser vi på en lidt nyere ideologi, socialliberalisme, der har hentet inspiration hos de klassiske ideologier.

Ideologier er i bund og grund en betegnelse for forskellige tankesæt om, hvordan samfundet ser ud, og hvordan det bør udvikle sig. I politik kan ideologier anvendes som redskaber til at tolke udviklingen i samfundet. De kan også anvendes som analyseværktøjer, når du skal undersøge, hvorfor politikerne siger, som de gør. Politikernes ideologiske ståsted påvirker ofte deres måde at forstå verden på og deres opfattelse af, hvad de ser som henholdsvis den rigtige og den forkerte udvikling i samfundet.

Når vi i nedenstående gennemgår de klassiske ideologier, skal du blandt andet lægge mærke til, at de har forskelligt syn på eksempelvis markedets og statens rolle, men også at menneskesynet varierer.

Øvelse

- Hvordan vil du ud fra ovenstående definere en ideologi? "En ideologi er ..."

De klassiske ideologier

Liberalisme

Den første af de tre klassiske ideologier, vi behandler i dette kapitel, er liberalismen. Begrebet 'liberalisme' stammer fra det latinske ord "liber", der betyder "fri". Og netop frihed er helt centralt i liberalismen. Det skyldes, at ideologien som idé opstod i 1700-tallet, hvor enevælden var den almindeligste styreform i Europa. Kongen og adelen sad på magten, og den øvrige befolkning havde begrænsede rettigheder, men til gengæld adskillige pligter og var i alle henseender underlagt kongen og adelen. Det var blandt andet denne fordeling af pligter og rettigheder, som visse af datidens tænkere var imod.

Liberalismen blev i sin klassiske form formuleret af tænkere som John Locke (1632-1704) og økonomen Adam Smith (1723-90). Deres tanker var reaktioner på det samfund, de så, samt formuleringer af ønsker om, at samfundet blev indrettet på en anden måde.

Som nævnt er frihed et centralt begreb i liberalismen. Udgangspunktet er, at alle er født frie og lige. Individet ses som værende rationelt (fornuftigt), og derfor er det for en klassisk liberalist helt centralt, at staten ikke begrænser individets mulighed for at udfolde sig politisk og økonomisk. Statens rolle er ifølge denne ideologi den at skulle håndhæve frihedsrettighederne, der sikrer individets muligheder for at udfolde

sig. Når der kastes et blik på frihedsrettighederne, skal man være opmærksom på, at den klassiske liberalisme er formuleret i en periode, hvor disse rettigheder ikke var en selvfølge.¹ Det kunne være med livet som indsats, hvis man ytrede sig om et emne, der gik magtterne imod. At de klassiske liberalister fokuserede så meget på frihedsrettighederne, er ikke så underligt. Disse rettigheder er med til at sikre, at individet har frihed til at udfolde sig og udnytte sit potentiale. Statens rolle skal ifølge de klassiske liberalister være begrænset: Staten skal sikre, at borgernes ret til liv, frihed og privat ejendom overholdes, men ellers blande sig så lidt som muligt i samfundslivet. Ifølge en klassisk liberalist skal staten blot bestå af politi, militær og domstole. Dvs. staten skal stå for lov og orden i samfundet. Denne form for stat kaldes en minimalstat eller en natvægterstat.²

Menneskesynet inden for liberalismen er, at individet er et rationelt og bevidst væsen, der kan tage vare på sig selv og derfor skal have frihed til at følge egne interesser. Mennesket skal derfor bl.a. have ret til at tænke og skrive, hvad det vil. Dette er frihedsrettighederne med til at sikre. Men den enkeltes udførelse bør dog være begrænset af én ting. For ifølge de klassiske liberali-

¹ Frihedsrettighederne kaldes også for "borgerlige rettigheder". Disse rettigheder omfatter ytringsfriheden, forsamlingsfriheden, foreningsfriheden, trosfriheden og den private ejendomsret.

² En 'natvægter' var en person, der i gamle dage gik på gader og stræder om natten for at holde ro og orden. Så en natvægterstat er en stat, hvor staten kun sørger for det mest grundlæggende: lov og orden.

ster er det enkelte individ fri til at gøre, hvad det vil, så længe det ikke krænker andres frihed!

Når individet, ifølge de klassiske liberalister, er rationelt og forfølger dets egne interesser og stræber efter et godt liv, vil det også gavne fællesskabet. Det er således ikke kun det enkelte individ, der får et bedre liv ved, at det har frihed til at forfølge egen lykke. Det er også samfundet, der får gavn af at "enhver er sin egen lykkes smed".

Frihed er for de klassiske liberalister ikke kun centralt for det enkelte individ. Det gælder også for markedet. For de klassiske liberalister er den fri markedsøkonomi central. Staten skal ikke blande sig i, hvad der skal produceres, hvilke mængder der skal produceres, samt hvilken kvalitet der skal produceres i. Det skal markedet nok selv klare. De klassiske liberalister vil ikke have statslig indblanding som løsning på økonomiske problemer. Økonomen Adam Smith mente, at den økonomiske vækst i landene blev hæmmet af, at staterne beskyttede deres egne handelsinteresser. Ifølge Adam Smith skulle der herske frihandel og fri konkurrence, da det ville skabe fælles vækst. Derudover mente han, at den fri konkurrence ville øge den enkeltes motivation til at yde mere. Det kan lidt sidestilles med en fodboldkamp. Hvis du er på et fodboldhold, der hver weekend vinder 20-0 over modstanderen, bliver dine egne og holdets fodboldevner ikke voldsomt forbedret fra kamp til kamp. Men hvis du hver gang i stedet skal kæmpe for at hive en sejr hjem, vil dine egne og hol-

Figur 5.1 Klassisk liberalisme

Liberalisme

Centralt begreb	Frihed
Samfundsopfattelse	Samfundet oprettet af praktiske grunde.
Menneskesyn	Individet er rationelt/fornuftigt og vil følge egne interesser politisk og økonomisk.
Statens rolle	Så lidt stat som muligt. Staten skal sikre frihedsrettighederne. Staten skal bestå af politi, militær og domstole (minimalstat/natvægterstat).
Markedets rolle	Det frie marked er vigtigt. Staten skal overlade produktion til de frie markeds kræfter.
Huskesætning	'Enhver er sin egen lykkes smed'.

dets fodboldevner udvikles, da I ellers vil tabe kampen. Og det gælder også de øvrige hold, så ved at dit hold bliver bedre, bliver alle bedre.

Overført til økonomiske forhold vil det frie marked ifølge Adam Smith have den betydning, at konkurrencen presser virksomhederne til at blive mere og mere konkurrencedygtige, fordi rationelle individer (forbrugerne) vil købe deres varer hos de virksomheder, der er mest effektive og produktive.

Adam Smith arbejdede endvidere med en tanke om, at en 'usynlig hånd' ville sikre, at markedet regulerede sig selv. Så hvis staten ikke blander sig, vil der, ifølge klassiske liberalister, opstå et marked, hvor der er ligevægt. Ved markedsligevægt forstås der en situation, hvor der er ligevægt mellem forbrugernes efterspørgsel efter varer og virksomhedernes udbud af varer. Så når de rationelle forbrugere forfølger deres egne interesser (og hermed efterspørger nog-

le bestemte varer), vil markedet automatisk tilpasse sig denne efterspørgsel og ændre produktionen. En klassisk liberalist er derfor imod, at staten blander sig, dels fordi den ikke kan vide, hvad forbrugerne efterspørger, dels fordi tilpasningen af produktionen kan være langsom. I den frie markedsøkonomi har virksomhederne et incitament (tilskyndelse) til at omlægge produktionen så hurtigt som muligt for at imødekomme efterspørgslen. Hvis de ikke tilpasser produktionen efter efterspørgslen, vil de jo ikke kunne sælge deres produkter.

Det, du har læst ovenfor, er liberalismen i klassisk form. Som vi skal se på senere, er tankerne sidenhen blev ændret på flere punkter. I dag er der kun få liberalister, der kun ønsker en stat, der tager sig af politi, militær og domstole. Skemaet ovenfor opremser det centrale i den klassiske liberalisme.

De klassiske ideologier

Konservatisme

Den næste af de tre klassiske ideologier, vi behandler i dette kapitel, er konservatismen. Begrebet 'konservatisme' knytter sig til det latinske ord "conservere", der betyder 'bevare'. Og netop 'bevare' er centralt i konservatisme. Konservatismen opstod ligesom liberalismen i 1700-tallet. Men konservatisme skal ikke ses som tanker, der var rettet mod magthaverne. I stedet opstod konservatismen som en reaktion på liberalismen. Så når konservative ønskede at 'bevare', så var det et ønske om at bevare samfundet, som det var. For hvis samfundet ændres gennemgribende, forsvinder traditioner og de fælles værdier også. Ifølge konservatismen er traditioner og fælles værdier med til at holde samfundet sammen. Smider man dem væk, vil samfundet gå i opløsning. Konservatismen lægger i forlængelse af ovenstående derfor bl.a. vægt på familien, kongehuset, kirken og kulturen som bærende institutioner for samfundet.

Konservatismen blev i sin klassiske form formuleret af den irske politiker Edmund Burke (1729-1797). Burke så ligesom John Locke og Adam Smith på datidens samfund, og hvad der kendetegnede det. Hans tanker kan ses som en reaktion på de samfundsforandringer, der tog form i Frankrig gennem den franske revolution i 1789. Her rejste borgerne sig mod kongen og gennemførte en revolution, der kostede kongen og mange andre mennesker livet. Ifølge Burke er mennesket irrationelt/ufornuftigt. Derfor har mennesket

brug for regler. Dette er modsat den klassiske liberalisme, der anså regler for at være hæmmende for individets udvikling.

Når mennesket er svagt og ufornuftigt, bør det, ifølge konservatisme, underordne sig autoriteter. Ifølge konservatismen bør mennesket underlægges klare regler, og derfor skal de statslige institutioner såsom regering, domstole og politi opretholde samfundsordenen. Statens rolle i konservatisme er flere. Den skal sikre borgerne tryghed, hvorfor politi og militær skal være stærkt. Staten skal sikre de grundlæggende levevilkår, tage hånd om de svageste, men også disciplinere borgere, der er kommet på afveje. Hvis det er i fællesskabets interesse, må staten gerne lave regler for befolkningen og virksomhederne. Så modsat de klassiske liberalister mener de konservative, at staten skal spille en aktiv rolle i samfundslivet. Staten skal dog ikke blande sig i opgaver, der er enten familiens, kirkens eller domstolens.

Som du kan se ovenfor, spiller autoriteter en central rolle i konservatisme. Autoriteterne kan være andet end statens institutioner. I familien vil familiens overhoved, oftest faderen, være autoriteten, som de andre skal indordne sig efter. Autoriteten kan også være præsten i kirken, kongen eller Gud. Kaster vi atter et blik på familien, er den den bærende samfundsinstitution. Familien har et overhoved og en rollefordeling. Alle har en plads. Familien har traditioner og erfaringer, der er blevet opsamlet fra generation til generation.

Figur 5.2 Konservatisme

Konservatisme	
Centralt begreb	Tradition
Samfundsopfattelse	Organismeopfattelse – samfundet er en organisme.
Menneskesyn	Mennesket er ufornuftigt og har brug for regler. Hierarki.
Statens rolle	Skal tage hånd om de svageste. Skal regulere adfærd.
Markedets rolle	Frit marked
Huskesætning	'Evolution frem for revolution'.

Man kan sige, at man er født til en plads i familien – der er et klart hierarki. På samme måde mente de klassiske konservative, at man var født til en plads i samfundet. Det var ikke meningen, at man skulle forfølge egen lykke. Gjorde man det, ville det jo ændre på rollefordelingen, og det ville forandre samfundet og ikke bevare det. Og hvis der var noget, de klassiske konservative ikke brød sig om, var det netop forandringer. Autoriteten, hvad enten det er faderen eller kongen, har dog et ansvar over for de andre. Autoriteten skulle besidde moral og samtidig have pligt til at beskytte sine undersåtter/medlemmer. Samfundets institutioner bærer, ligesom familien, en masse traditioner, erfaring og viden videre. De konservative vil gerne bevare disse institutioner, da denne viden og disse erfaringer ellers ville blive kastet væk.

Det enkelte menneske er en del af fællesskabet. Det er en del af en helhed og dermed samfundet. Som du så med eksemplet med familien, har alle en rolle at udfylde. Man fødes til en plads i familien og til en plads i samfundet. Der

kan tales om en 'organismeopfattelse'. Med dette begreb forstås, at samfundet er som en organisme, hvis enkeltdele har en funktion. Derfor vil der opstå problemer, hvis en del af organismen ændres eller fjernes. Det samme gælder folks plads i samfundet – hvert job har sin funktion i samfundet ligesom organer i en krop. Hvis man eksempelvis adskiller hovedet fra kroppen, kan kroppen ikke fungere. På samme måde ville en klassisk konservativ sige, hvis man fjernede adelen eller kongen – så ville samfundet ikke kunne fungere.

Ligesom liberalister ønsker konservative respekt for den private ejendomsret og i forlængelse heraf ønsker mere moderne konservative en fri markedsøkonomi. Der skal således herske fri konkurrence på markedet. Ligeledes går moderne konservative – selv om de fortsat støtter monarkiet – ind for demokrati og afskaffelse af medfødte privilegier.

Øvelse

- Sammenfat de grundlæggende forskelle på liberalisme og konservatisme.
- Lav tre sætninger, der kan karakteriseres som klassisk konservative, fx "Som konservativ er jeg imod forandringer, fordi ..."

De klassiske ideologier

Socialisme

Den sidste af de tre klassiske ideologier, vi behandler i dette kapitel, er socialismen. Vi så tidligere, at liberalismen blev formuleret i slutningen af 1700-tallet.

Tanker om frihed fik adskillige konsekvenser. I jagten på profit skød mange fabrikker op i den første halvdel af 1800-tallet og efterspurgte efterfølgende arbejdskraft. Dengang boede størstedelen af befolkningen på landet, men da efterspørgslen efter arbejdskraft steg, og levevilkårene på landet ikke var gode, var der mange, der besluttede at flytte til byen i søgen efter arbejde og bedre levevilkår. Denne proces kaldes *urbanisering*. Det var ikke, fordi levevilkårene var væsentlig bedre i byerne. Boligforholdene var ringe – der boede mange på relativt få kvadratmeter. Lønnen var heller ikke god, og arbejdet på fabrikkerne var hårdt og til tider direkte farligt. Der var i starten af 1800-tallet ikke en konsekvent lovgivning, der beskyttede arbejderne mod lange arbejdsdage, nedslidende arbejde, farlige stoffer og lignende. Disse dårlige forhold medførte, at der opstod ønsker om at forbedre løn- og arbejdsforhold for arbejderne.

En af de personer, der fremførte tanker angående forbedring af arbejdernes vilkår, var Karl Marx. Hans tanker er at finde i den klassiske ideologi, der kaldes socialismen. Marx regnes for at være 'socialismens fader', og det ses i hans skrifter, at han både var økonom, historiker og filosof. Marx delte befolkningen op i to grupper: dem, der ejer fabrikkerne (kapitalister), og dem, der arbejder på fabrikkerne (arbejderne).

Det centrale begreb i socialismen er lighed. I socialismen kan mennesket (arbejderne) ikke være frie, så længe arbejdsgiverne udbytter arbejdskraften og tjener mange flere penge end arbejderne. Dette vil skabe ulighed i samfundet, og så længe der er økonomisk ulighed i samfundet, vil der ikke være frihed for mennesket. En mulig løsning på dette ville være, hvis arbejderne ejede fabrikkerne, bankerne m.m.

Økonomisk lighed → frihed

Statens rolle vil derfor blive stor, hvis der er fælles eje af fabrikker, banker m.m. Her adskiller socialismen sig fra liberalismen, som ønsker en så lille stat som muligt. Ved at staten ejer det hele, vil det ifølge socialismen være muligt at skabe en større grad af lighed. Når kapitalisterne er dem, der ejer fabrikkerne, er arbejderne nødsaget til at sælge deres arbejdskraft – ofte til en dårlig løn, idet kapitalisterne blot kan udskifte en arbejder, der er utilfreds med lønnen. Ved at staten ejer fabrikkerne, ville situationen være en helt anden.

Figur 5.3 Socialisme

Socialisme	
Centralt begreb	Lighed
Samfundsopfattelse	Samfundet er præget af en grundlæggende konflikt mellem arbejdsgivere og arbejdstagere.
Menneskesyn	Mennesket er socialt og grundlæggende fornuftigt. Mennesker har brug for hinanden og hjælper hinanden, men kapitalismen ødelægger forholdet mellem mennesker.
Statens rolle	Staten skal i en overgangsperiode spille en stor rolle. Staten skal eje fabrikker m.m. På længere sigt vil samfundets medlemmer være i stand til at tage vare på sig selv.
Markedets rolle	Markedet skal spille en lille rolle.
Huskesætning	'Lighed skaber frihed'.

Stor stat → større grad af lighed

Menneskesynet i socialismen er, at mennesket er grundlæggende fornuftigt, socialt og solidarisk af natur. Vi omgås andre, hjælper hinanden og har derfor brug for hinanden. Men den kapitalistiske produktionsform nedbryder de solidariske bånd mellem mennesker og fremmedgør mennesket over for sig selv, fordi konkurrence og profitbegær bliver de drivende kræfter i samfundet.

Ifølge Karl Marx ville der komme en revolution, fordi arbejderne ikke vil blive ved med at finde sig i dårlige arbejdsforhold, dårlig løn og få rettigheder. Efter afskaffelsen af det kapitalistiske system skal en stærk stat sikre produktionen og en retfærdig fordeling af goderne. Men på længere sigt vil staten "visne bort", idet samfundets medlemmer vil blive i stand til at tage vare på sig selv.

Øvelse

- Hvad er det centrale begreb i socialismen, og hvilken rolle skal staten spille?
- Sammenfat de centrale forskelle på liberalisme, konservatisme og socialisme.

Ovenstående repræsenterer, hvad man kan kalde den klassiske socialisme med udgangspunkt i Karl Marx' tanker. Forskellige retninger inden for socialismen bygger videre på nogle af disse tanker, bl.a. den demokratiske socialisme, som fx i Danmark repræsenteres af Socialistisk Folkeparti og Socialdemokraterne. Begge partier har opgivet tankerne om revolution. De mener derimod, at et mere ligeligt og solidarisk fællesskab, der tager vare på samfundets svageste, skal skabes ad demokratisk vej. Bevarelsen og udbygning af velfærdssamfundet har traditionelt været midlet til at nå målet om en mere ligelig fordeling af samfundets goder.

Figur 5.4 Oversigt over de klassiske ideologier

	Liberalisme	Konservatisme	Socialisme
Centralt begreb	Frihed	Tradition	Lighed
Samfundsofattelse	Samfundet oprettet af praktiske grunde som rammen om konkurrence mellem frie individer.	Organismeopfattelse – samfundet er en organisme.	Samfundet er præget af en grundlæggende konflikt mellem arbejdsgivere og arbejdstagere.
Menneskesyn	Alle er født frie og lige. Individet er rationelt og vil følge egne interesser politisk og økonomisk. Individet kan prioritere egne ønsker og behov.	Mennesket er ufornuftigt og har brug for regler – og må indordne sig under autoriteten.	Mennesket er socialt. Mennesker har brug for hinanden og hjælper hinanden. Det kapitalistiske samfund ødelægger forholdet mellem mennesker.
Statens rolle	Så lidt stat som muligt. Staten skal bestå af politi, militær og domstole (minimalstat/natvægterstat).	Skal tage hånd om de svageste. Skal regulere adfærd gennem samfundets bærende institutioner.	Staten skal spille en stor rolle. Staten skal beskytte de svage mod de stærke og omfordele de samfundsmæssige værdier.
Markedets rolle	Det frie marked er vigtigt. Staten skal overlade produktion til de frie markeds kræfter. Fri konkurrence vil skabe velstand i samfundet.	Frit marked.	Markedet skal spille en mindre rolle.
Huskesætning	'Enhver er sin egen lykkes smed'.	'Evolution frem for revolution'.	'Lighed skaber frihed'.

5.3 Nyere ideologier

Socialliberalisme

De klassiske ideologier blev som nævnt formuleret i slutningen af 1700-tallet og i løbet af 1800-tallet. Vores samfund har udviklet sig meget siden da, og man kan sige, at ideologierne også udvikler sig. De tre klassiske ideologier findes ikke i ren form i ret mange partier i dag.

Socialliberalisme er en ideologi, der 'låner lidt' fra både liberalismen og so-

cialismen.³ Eksempelvis mener socialliberalister, at der skal være en fri markedsøkonomi, men anerkender samtidig, at ikke alle klarer sig lige godt, hvis der er fri markedsøkonomi. Derfor skal staten hjælpe de svageste ved at opbygge et socialt sikkerhedsnet. So-

³ I Danmark præger socialliberalismen især partiet Radikale Venstre.

komster. Som vi kan se, er der en tendens til, at danskerne bruger flere penge på fritid, kultur, restauranter og hoteller end på fødevarer. Altså tyder det på, at danskerne generelt har mulighed for at tilfredsstille deres vækstbehov. Omvendt siger tabellen ikke, at danskerne har lige muligheder for at tilfredsstille deres behov, eller at alle danskere bruger deres indkomst på forbrug. Der er væsentlige forskelle på, hvad de forskellige husstande har til at tilfredsstille familiens behov, og hvor stor en andel af indkomsten der går til at tilfredsstille for eksempel mangelbehov. De rigeste danskere har langt bedre muligheder for at bruge deres penge på de øverste lag i behovspyramiden. Derimod har familierne med de laveste indkomster selvsagt ringere muligheder for at *deltage* i forbrugsfesten og må bruge en større del af deres indkomst på at tilfredsstille mangelbehov som for eksempel mad og bolig.

8.2 Danskernes forskellige veje til behovsopfyldelse

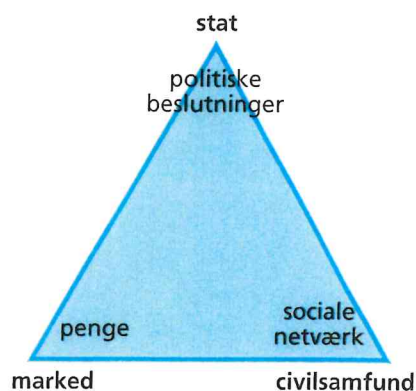
Der er et utal af forskellige måder, hvorpå mennesker verden over får opfyldt deres behov. Der er imidlertid væsentlige forskelle på, hvordan ressourcer tilegnes, og behov opfyldes. Man kan sige, at danskerne går forskellige 'steder' hen, når de skal have opfyldt deres behov. Helt overordnet skelner vi mellem tre forskellige 'steder' eller *arenaer* for behovsopfyldelse. Det er *markedet*, *det civile samfund* og *staten*.

Markedet

Begrebet **marked** bruger vi om det sted, hvor købere og sælgere mødes og udveks-

Figur 8.3 Velfærdstrekanten.

Tre arenaer for behovsopfyldelse

ler varer og tjenester. Hvis du for eksempel køber en pakke tyggegummi i Netto, en mobiltelefon på eBay eller en togbillet på DSB's app, så foregår det på et marked, fordi der er en eller anden form for udveksling af værdier mellem en køber og en sælger. Vi mennesker tilfredsstiller mange af vores behov via markedet. De fysiske behov for føde opfyldes ved, at vi går i butikker og køber ind. Desuden opfylder vi en væsentlig del af behovet for sikkerhed gennem køb og salg af huse på ejendomsmarkedet. For at handlen kan foregå let og ubesværet mellem køber og sælger, så benyttes penge som det dominerende betalingsmiddel på markedet.

Penge er egentlig ikke noget værd i sig selv; de er kun værdifulde, fordi de kan byttes til materielle goder eller tjenester. Vi anvender penge som betalingsmiddel, fordi det for eksempel gør det lettere at bytte en vare til en anden vare, at sammenligne værdien af forskellige varer samt spare værdier op. Penge er derfor et vigtigt middel, der gør, at kommunikationen eller relationen mellem køber og sælger kan foregå effektivt og ubesværet.

Figur 8.4 Udbud, efterspørgsel og pris – eksempler på markedsmekanismen

Udbuddet er større end efterspørgslen
Supermarkedet har indkøbt for mange pakker leverpostej, hvor datomærkningen "bedst før" nærmer sig.

Prisen falder
Supermarkedet sætter prisen ned på leverpostej for at friste kunderne til at købe flere pakker inden datomærkningen overskrides, og varen må smides ud.

Efterspørgslen er større end udbuddet
Mange forbrugere vil gerne have fat i en bestemt vase, som har fået omtale i medierne, og vaserne rives væk i isenkræmmerbutikkerne.

Prisen stiger
Isenkræmmerbutikkerne vurderer, at forbrugerne er villige til at betale mere for vaserne, uden at efterspørgslen falder nævneværdigt. Derfor sætter de stykprisen op for vaserne.

Udbuddet og efterspørgslen balancerer
En sportsbutik har 100 par nye løbesko på lager. De er en del af forårskollektionen, og forbrugerne viser interesse for skoene. Der sælges ca. 1 par sko om dagen.

Prisen er uændret
Der kommer en ny kollektion af løbeskoen om et år. Det ved både sportsbutikken og forbrugerne. Sportsbutikken har god tid til at sælge de 100 par sko og er tilfreds med salget. Forbrugerne ved, at kollektionen har fordele fremfor tidligere kollektioner og er tilfredse med prisen.

Penge gør det for eksempel temmelig let at finde en pris for et produkt.

Men hvorfor koster en vare egentlig det, den koster – hvorfor koster en kop kaffe for eksempel 10 kroner i kantinen, mens den koster 30 kroner på cafeen inde i byen? Det er sikkert samme kaffebønne og den samme slags kaffemaskine, som bruges de to steder. På markedet er der en helt afgørende *mekanisme*, som bestemmer prisen på en vare, i dette tilfælde forskellen i pris på en kop kaffe to forskellige steder i samme by. Det kalder vi **markedsmekanismen**, og den handler om de forhold, som er bestemmende for prisdannelsen.

De forhold, vi især kigger på, er **udbud** og **efterspørgsel**. Med udbud forstås den

mængde af varer, som sendes ud på markedet. Desto større udbuddet er af en bestemt vare, desto lavere er prisen som regel. Virksomheder i Danmark og resten af verden "vælter" normalt ikke bare produkter ud på markedet uden at have en idé om, hvor meget der bliver solgt.

De overvejer, hvad forbrugerne mon har lyst til at betale for en bestemt vare. Man kan således sige, at prisdannelsen på et marked ikke foregår helt tilfældigt, men i et omfattende samspil mellem på den ene side, hvad forbrugerne er villige til at betale for en vare (efterspørgsel), og på den anden side, hvad virksomhederne er villige til at sælge varen for (udbud).

Tekstboks 8.1

Marked, varer, tjenester og økonomisk magt

- Markedet er det sted, hvor købere og sælgere mødes og udveksler varer og tjenesteydelser.
  - En vare er et materielt produkt, for eksempel en telefon, et hus eller et computerspil, der kan handles på et marked
  - En tjeneste er et ikke-materielt produkt, for eksempel en times massage, et modul samfundsfag eller konsulentbistand, der kan handles på et marked.
- Økonomisk magt** på markedet handler blandt andet om:
- Hvem der har den bedste adgang til varer og tjenesteydelser, og
  - Hvem der er i stand til at definere, hvad der er værdifuldt i samfundet.

Som vi kan se i figur 8.4, er der mange ting, som spiller ind på prisdannelsen. Det kan være modetrends, kvalitet, konkurrence, status, reklamer og lignende.

Hvis vi igen tager eksemplet med forskel i pris på kaffe, så kan det godt undre, at nogle gymnasieelever vil cykle hele vejen hen til cafeen for at betale 30 kroner for den selv samme kaffe, som de kunne have fået i gymnasiets kantine for 10 kroner. At cafeen inde i byen kan "slippe af sted" med at sælge en kop kaffe til den pris, skyldes, at der er nogle kunder, som vil betale den høje pris. Hvis cafeen skulle sætte prisen på kaffe ned, vil det først ske, når der ikke længere er kunder, som vil købe kaffe til 30 kroner koppen. Det, gymnasieeleverne betaler for kaffen på cafeen, kan forklares med, at de får noget ekstra, når de køber deres kaffe på cafeen. Dette ekstra, man får, er måske stemningen, oplevelsen og de gode stole – noget, som kantine på gymnasiet ikke kan tilbyde.

Udbud og efterspørgsel er derfor ikke alene reguleret af prisen. Hvad vennerne gør, hvad du opfatter som god kvalitet, og

hvordan får du opmærksomhed og anerkendelse, er eksempler på noget, der kan have stor indflydelse på, hvorfor forbrugere har lyst til at efterspørge bestemte varer på markedet til bestemte priser.

Det civile samfund

Nogle gange løses problemer og tilfredsstilles behov andre steder end på markedet. Hvis man for eksempel skal flytte hjemmefra, så kan det være, at venner og familie giver en hånd med flyttekasserne. Hvis forældrene skal have en romantisk middag, så træder bedsteforældrene ofte til og passer børnene. Og hvis familien skal på ferie i vinterferien, er det ofte naboen, der vander blomsterne. Disse behov kunne løses på markedet, hvor flyttefirmaer, professionelle babysittere og gartnere mod betaling ville udføre disse opgaver. Alligevel organiserer danskerne ofte for eksempel blomstervandring, børnepasning og flytninger via den samfundsarena, som vi kalder for det **civile samfund** – i stedet for via markedet.

Det civile samfund er de sociale netværk og fællesskaber, der opstår, når mennesker forsøger at tilfredsstille hinandens behov af for eksempel personlige, følelsesmæssige, solidariske eller moralske grunde, uden at modtage egentlig betaling. Familien, venner/naboer, lokale fællesskaber og frivillige foreninger er de aktører, der udgør det civile samfund. Hvor regler, systematik, konkurrence og fornuft præger markedet og staten, er reglerne i det civile samfund grundlagt på mere uformelle normer og forventninger. Det betyder også, at der simpelthen er bestemte behov, der næsten kun kan tilfredsstilles via det civile samfund.

For eksempel kan behovet for tillidsfulde venskaber, følelsesmæssig forståelse, omsorg, kærlighed og trøst bedst tilfredsstilles i de nære sociale relationer såsom kæresteforhold, ægteskab, venner og familien. Det civile samfund er ikke forpligtet til at løse sociale eller økonomiske op-

gaver i det danske samfund, men i en lang række tilfælde sker det alligevel. Kirkens Korshær, Red Barnets lektiehjælp eller besøgsvenner er alle private frivillige sociale foreninger eller personer, der ønsker at bidrage til at gøre hverdagen bedre for de svagest stillede i samfundet.

Forholdet mellem disse frivillige foreninger og personer og for eksempel gruppen af socialt udsatte baserer sig ikke på fornuft og penge, men på social omsorg for andre mennesker. Dvs. på solidaritet mellem mennesker i samfundet. Det civile samfund udfylder således en meget vigtig social rolle i samfundet og særligt i de forhold, hvor markedet og staten ikke er i stand til at løse problemer. Uden det civile samfunds forskellige frivillige aktører som Foreningen Hus Forbi, Stop Spild af Mad og Kirkens Korshær ville gruppen af socialt udsatte have endnu vanskeligere ved at få opfyldt nogle af deres mangelbehov.

Tekstboks 8.2

Det civile samfund og hjemløse

Bag Aarhus' smilende storbyfacade gemmer der sig et problem, der blot bliver større og større: Flere og flere af byens borgere har ikke et hjem. De må i stedet sove hos familie og venner, på fortovet eller på et herberg. Eller også ringer de på klokken til Kirkens Korshærs døgnåbne varmestue i Klosterport. Kirkens Korshær fører en detaljeret statistik over sine brugere. Og den viser, at antallet er steget 42 procent fra marts 2016 til marts 2017. Målt i tal blev varmestuen i gennemsnit brugt 159 gange pr. døgn i marts 2016. I marts 2017 var tal-

let 211. Det skal bemærkes, at da varmestuen har åbent døgnet rundt, er det langt fra alle brugere, der bruger varmestuen til at sove i om natten. Men mange gør, forsikrer Kirkens Korshærs souschef, Ole Thvilum. Der er plads til 40, men enkelte nætter kommer vi op på 100 overnattende, siger Ole Thvilum.

Kilde: Hjemløsheden stiger voldsomt i Aarhus, af Henrik Havbæk Madsen, publiceret på www.stiften.dk den 24. april 2017.

Skatteopkrævning er en del af velfærdsstatens omfordeling. Det sker ved at beskatte de højeste indkomster mere end de laveste.

Staten

I Danmark er *staten* med til at sikre eller opfylde en bred vifte af borgernes behov. I Danmark iværksætter staten en lang række initiativer for at påvirke borgernes økonomiske og sociale forhold. Der er generel politisk enighed om, at staten skal forsøge at sikre, at ingen borgere falder igennem og marginaliseres i samfundet. Kort sagt: at alle borgere i det danske samfund har mulighed for at realisere et godt liv. Den danske stat kalder vi derfor også for en *velfærdsstat*, fordi staten omfordeler samfundets goder ved at opkræve skatter og afgifter fra borgerne for til gengæld at overføre penge til udvalgte borgere.

Omfordelingen i Danmark skal på den måde sikre, at flest mulige borgere oplever et liv med velfærd. Ambitionen om at sikre velfærd for flest mulige i det danske samfund gør det for de fleste acceptabelt, at staten stiller en lang række velfærds- og serviceydelser og tilskud til rådighed for borgerne.

Der er i den danske befolkning bred opbakning til velfærdsstatens omfordeling af samfundets goder, ligesom der er opbakning til samspillet mellem borger og stat. Se figur 8.6. Velfærdsstaten finansieres gennem skatter og afgifter, der omfordes for at sikre alle borgere muligheder, som kan påvirke deres velfærd. For eksempel kan de økonomisk svageste borgere uden for arbejdsmarkedet modtage kontanthjælp, ligesom alle borgere har mulighed for at tage en uddannelse, og

Se **partifilmene** om velfærd
på luksamfundetop.dk

Figur 8.6 Forholdet mellem borger og stat

Kilde: Figuren er inspireret af Per Henriksen: Økonomi ABC, Columbus 2013.

alle pensionister kan modtage folkepensionens grundbeløb, der i 2017 var på 6.160 kroner pr. måned. Staten styres via det politiske system og de politiske beslutninger, der er output af dette. Derfor er det ikke ligegyldigt, hvilken form for økonomisk tankegang der præger det politiske system.

Der tales traditionelt om tre former for økonomier: **markedsøkonomi**, **planøkonomi** og **blandingsøkonomi**. Se figur 8.5. Markedsøkonomien er den økonomi, der præger det meste af verden og baserer sig på principperne om fri konkurrence, og hvor prisen og produktionen fastlægges gennem markedsmekanismen – udbud og efterspørgsel.

Planøkonomien ses ikke rigtig længere, men den var meget anvendt i de tidligere østeuropæiske kommunistiske stater som Sovjetunionen, Polen, Ungarn og Tjekkoslovakiet. Planøkonomien går kort fortalt ud på, at økonomien planlægges en række år, ofte fem år, ud i fremtiden. Dvs. at produktionen af varer (udbuddet) fastlægges, uafhængigt af hvordan efterspørgslen er på markedet. Det er politikerne, der bestemmer hvilke varer der produceres, prisen på varerne, og hvor stor en mængde af en bestemt vare der skal produceres.

I Danmark har vi det, der kaldes for blandingsøkonomi. Dvs. at vi på den ene

side har en stor offentlig sektor med en stor offentlig produktion, der ikke bestemmes af markedsmekanismen (udbud og efterspørgsel), og at vi på den anden side har en økonomi, der baserer sig på de markedsøkonomiske principper om udbud, efterspørgsel og fri konkurrence. I Danmark viser henholdsvis plan- og markedsøkonomi sig ved, at staten for eksempel bestemmer mængde og pris på de serviceydelser, som tildeles borgerne – eksempelvis bibliotekslån – mens markedet fastsætter prisen på de varer – for eksempel en kop kaffe – som borgerne forbruger.

Grænsen mellem, hvad der hører til staten, til markedet og til det civile samfund, er dog på mange måder flydende. For eksempel kan omsorgsopgaver godt løses af alle tre arenaer. Hvis vi for eksempel smadrer korsbåndet i knæet under en fodboldkamp, træder de andre spillere til og hjælper med at få ringet til en ambulance og til vores familie. Som regel vil en af holdkammeraterne tage frivilligt med på hospitalet og hjælpe, hvor han eller hun kan. Det er det civile samfund, der agerer. Staten træder til i forbindelse med ambulancen og hospitalsydelserne og sørger for, at benet kommer i orden igen. Når vi skal forlade hospitalet, kan vi via markedet købe behovstilfredsstillelse, for ek-

Se partifilmene om velfærd på luksamfundetop.dk

til eksempelvis lægebehandling, undervisning, SU og pension. Den danske universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel er på den måde orienteret mod hele samfundet og løser ikke kun opgaver, der er nødvendige for, at danskerne kan få opfyldt deres mest basale mangelbehov. Desuden er det ikke kun de svageste danskere, der er i kontakt med velfærdsstaten. Stort set alle danskere modtager overførsler, serviceydelser og tilskud fra velfærdsstaten. Hvis vi husker tilbage på figur 8.3 (velfærdstrekanten), så er det særligt staten, der er den dominerende aktør i sikring af borgernes behov og velfærd. Men det skyldes, som vi indledte dette kapitel med, de politiske holdninger, der har præget, og fortsat er til stede i, det danske samfund.

9.2 Forskellige velfærdsmodeller

Gösta Esping-Andersen har i sine undersøgelser af forskellige velfærdssamfund påpeget, at der er en forbindelse mellem politiske strømninger (ideer) og den måde, en velfærdsstat forsøger at løse sine opgaver på. Esping-Andersen har i sine undersøgelser identificeret tre forskellige velfærdsmodeller:

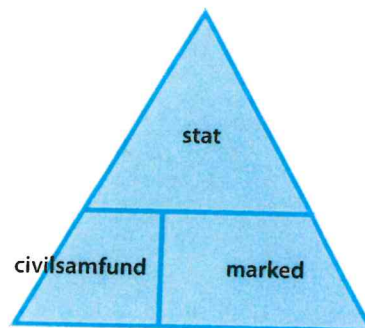
- Den universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel
- Den residuale (liberale) velfærdsmodel
- Den korporative (konservative) velfærdsmodel

Den universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel

Esping-Andersen har i sin forskning påvist, at den danske velfærdsmodel er inspireret af den socialdemokratiske ideologi. Socialdemokratisme tager udgangspunkt i, at det kapitalistiske samfund skal ændres gennem demokratiske reformer. Socialdemokrater argumenterer derfor for en blandingsøkonomi, hvor staten blander sig i markedet for at sikre alle borgere mulighed for rimelige livsbetingelser. Alle borgere har de samme rettigheder i den **universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel**, og alle betaler skat, men som bekendt ikke lige meget (progressivt skattesystem). Den høje beskatning af særligt de højere indkomster i samfundet sikrer en høj grad af omfordeling.

Denne omfordeling kan vi også kalde for "Robin Hood-princippet", fordi der tages fra de rigeste og gives til de fattigste. Den omfattende omfordeling i den universelle velfærdsmodel forsøger at udligne de økonomiske forskelle de sociale grupper imellem samt at skabe reelle lige muligheder for alle borgere i samfundet. Det

Figur 9.4 Den universelle velfærdsmodel

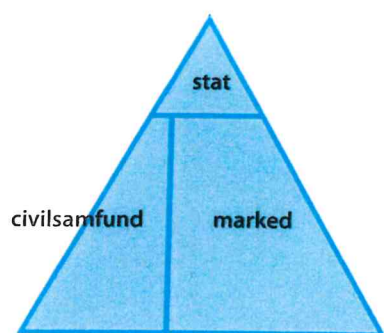

er kendetegnende for den socialdemokratiske inspirerede velfærdsmodel, at staten spiller en central rolle for at sikre borgerne velfærd. Den universelle velfærdsmodel findes hovedsagelig i de skandinaviske lande.

Den residuale (liberale) velfærdsmodel

I andre lande indrettes fordelingen af velfærd anderledes. Esping-Andersen kalder den velfærdsmodel, der for eksempel er i USA, for liberal, blandt andet fordi markedet er helt centralt for borgernes adgang til støtte og velfærdsydelser. *Residual* betyder 'resterende' eller 'tilbageblevne'. I den **residuale (liberale) velfærdsmodel** skal staten kun gribe ind over for de svageste. Som hovedregel skal borgerne sikre deres egen velfærd via markedet. Det kan borgerne for eksempel gøre ved at købe en forsikring af et forsikringselskab. På den måde kan den enkelte borger selv vurdere, hvilke behov han eller hun har, og derefter selv købe sig adgang til socialt sikkerhedsnet og velfærdsydelser. Staten i den residuale velfærdsmodel er dermed mere pas-

Figur 9.5 Den residuale velfærdsmodel

siv end i den universelle (socialdemokratiske) velfærdsstat.

For det første omfordeler den i mindre grad. Når borgerne selv kan købe deres egne velfærdsydelser, skal staten kun give overførsler til den del af befolkningen, der ikke selv kan købe ydelser på markedet. For det andet er skatten typisk lavere i stater med residuale velfærdsmodeller. Staten skal ikke finansiere samme andel overførsler og serviceydelser som universelle velfærdsstater. Når skatten er lav, og fokus er på markedet, betyder det også, at den offentlige sektors serviceydelser ikke er af samme kvalitet som den private sektors serviceydelser.

Et væsentligt udgangspunkt for den liberalistiske tankegang er, at markedet skal fungere så frit som muligt. Derfor er målet i den residuale velfærdsmodel, at staten ikke må hindre markedsøkonomien i at virke optimalt. Man kan sige, at staten ikke bør forstyrre markedet, og den skal holde sig fra at løse problemer, som borgerne selv kan løse. På den måde giver den residuale (liberale) velfærdsmodel mest muligt initiativ til borgerne selv, hvilket gør modellen stærkt individorienteret. Omfordeling og serviceydelser er forbeholdt de svageste og er ikke udtryk for, at staten er et serviceorgan for borgerne.

Den korporative (konservative) velfærdsmodel

Den sidste velfærdsmodel, Esping-Andersen nævner, vil vi kalde den **korporative (konservative) velfærdsmodel**. At modellen er 'korporativ', refererer til, at virksomheder og staten indgår i et tæt samarbejde og umiddelbart har et interesse-

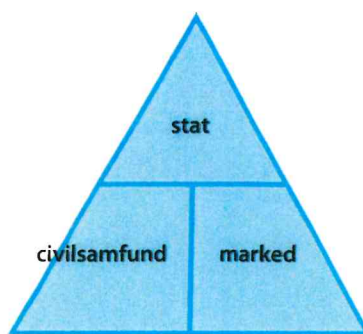
fællesskab i at sikre borgerne et vist velfærdsniveau.

At den er 'konservativ', hentyder til, at modellen tildeler civilsamfundet, for eksempel kirken og familien, en helt central rolle. Overordnet set er familien den enhed, der først skal forsøge at tage sig af samfundets svageste, og hvis familien ikke kan løse opgaven, er det velgørende organisationer, for eksempel kirkelige organisationer og/eller staten, der overtager opgaven.

Det korporative element i modellen er kendetegnet ved, at arbejdsmarkedstilknudning har en central betydning. Borgerne er hovedsagelig forsikrede gennem deres arbejdsplads. Sociale forsikringer er obligatoriske på arbejdsmarkedet, så alle med et job har sociale rettigheder i form af forsikringer mod for eksempel lønnedgang ved fyring eller i form af sygeforsikringer. Finansieringen af sociale forsikringer betales på den måde af borgerne og virksomhederne, men staten yder ofte også betragtelige tilskud til disse. Et konservativt element i modellen er, at familien spiller en central rolle i tildelingen af velfærdsrettigheder.

De borgere, der står uden for arbejdsmarkedet, har ikke samme adgang til social sikring, men er afhængige af andre familiemedlemmers indkomst og forsikringer. Ofte forsikres hele familien på samme forsikring, og dermed er det også hele familien, der tildeles de sociale ydelser – ikke individet, som i de andre velfærdsmodeller. Det vil sige, at hvis et familiemedlem har et job, så har det stor betydning for hele familiens mulighed for velfærdsservice og -ydelser. De borgere, der ikke har tilknytning til arbejdsmarke-

Figur 9.6 Den korporative velfærdsmodel

det og heller ikke har familiemedlemmer, der kan hjælpe, er derimod de mest udsatte borgere i lande med korporative (konservative) velfærdsmodeller.

Det er familien, der først og fremmest skal løse problemerne ved velfærdstab, og hvis det ikke kan lade sig gøre, så er det velgørende organisationer, kirken og staten, der påtager sig rollen. Dette kalder vi for **subsidiaritetsprincippet** eller nærhedsprincippet, som er et katolsk princip, der går ud på, at problemer skal løses så tæt på borgeren som muligt og ikke først gennem en højere enhed, for eksempel staten. Dette princip forsøger at undgå, at overordnede institutioner krænker borgerne eller gør dem til klienter. På linje med den residuale (liberale) velfærdsmodel spiller staten dermed en mindre rolle i samfundet end i den universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel. Det betyder, at arbejdsmarkedet og civilsamfundet har en fremtrædende rolle i samfundet med korporative (konservative) velfærdsmodeller. De sociale rettigheder er differentierede, hvilket betyder, at forskellige borgere har forskellige muligheder for at få sociale ydelser og velfærdsservice.

Figur 9.7 Sammenligning af de tre velfærdsmodeller

	Den universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel	Den residuale (liberale) velfærdsmodel	Den korporative (konservative) velfærdsmodel
Statens rolle. <i>I hvor høj grad skal staten sikre borgernes velfærd?</i>	I høj grad. Staten skal i høj grad sikre borgernes velfærd igennem serviceydelser og omfordeling via skatten	I mindre grad. Staten skal have en tilbagetrukket rolle og kun støtte dem, der ikke kan klare sig på markedet	I nogen grad. Staten skal spille en tilbagetrukket rolle og støtte dem på arbejdsmarkedet via tilskud, og kun sikre de borgere, der står uden for arbejdsmarkedet, og som ikke får hjælp af civilsamfundet
Markedets rolle. <i>I hvor høj grad skal markedet sikre borgernes velfærd?</i>	I mindre grad. Fri markedsøkonomi har visse negative konsekvenser og kan i mindre grad varetage borgernes velfærd	I høj grad. Borgerne kan selv sammensætte deres velfærdsordninger via private forsikringer, så de passer til deres egne individuelle behov	I nogen grad. Markedet kan i nogen grad løse borgernes behov for velfærd gennem forsikringsordninger. Specielt for borgere, der er tilknyttet arbejdsmarkedet
Civilsamfundets rolle. <i>I hvor høj grad skal civilsamfundet sikre borgernes velfærd?</i>	I mindre grad. Hver eneste borgers velfærd betragtes som et offentligt anliggende, og civilsamfundet spiller kun en rolle på udvalgte områder, for eksempel tandpleje, i Danmark	I nogen grad. Dem, der ikke har en privat forsikring, må ikke sjældent søge støtte i civilsamfundet, da de offentlige ydelser ofte er utilstrækkelige	I høj grad. De borgere, der står uden for arbejdsmarkedet og ikke er forsikrede gennem familierelationer eller lignende, må søge støtte i civilsamfundet, fordi statens ydelser er små
<i>Hvilke borgere tildeles sociale velfærdsydelser?</i>	Alle borgere	De svageste	Dem, der er på arbejdsmarkedet
<i>Hvilke lande har elementer af velfærdsmodellerne?</i>	Skandinaviske lande, for eksempel Danmark og Sverige	USA, Irland, UK	Centraleuropa, for eksempel Italien, Spanien, Portugal, til dels Tyskland, Østrig og Frankrig

9.3 Velfærdsstatens udfordringer og konkurrencestatens fremkomst

Som afslutning på bogen vil vi i de næste afsnit lægge op til diskussion af den danske velfærdsstats fremtid. Vi vil præsentere nogle af udfordringerne og truslerne

for velfærdsstaten i Danmark og samtidig introducere til konkurrencestaten, som synes at være den form, den eksisterende danske velfærdsmodel er ved at antage.

I Danmark betaler vi meget i skat og afgifter, og det koster mange penge at drive den universelle danske velfærdsstat. En af

Figur 9.8 De interne og eksterne udfordringer presser den danske velfærdsstatsmodel

Interne udfordringer

- Demografisk udvikling
- Stigende individualisering
- Borgernes stigende forventninger

Eksterne udfordringer

- Stigende international konkurrence (økonomisk globalisering)
- Immigration

Kilde: Jakob Glenstrup Jensby og Peter Brøndum: Ulighedens mange ansigter – perspektiver på social ulighed, Columbus 2014.

årsagerne til, at det er så dyrt at finansiere den danske velfærdsstatsmodel, er, at det er dyrt at tilbyde gratis uddannelse, læge- og hospitalshjælp, bibliotekstjenester og en lang række andre ydelser samt tilbyde overførselsindkomster til de borgere, som har behov for det.

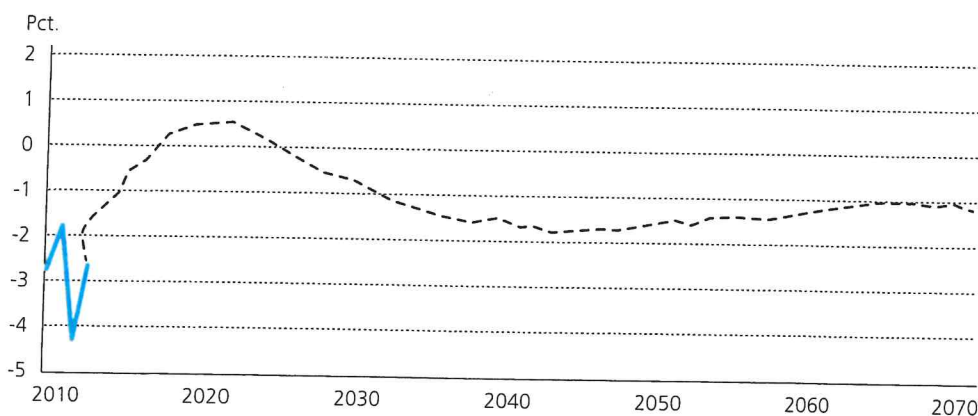
De finansielle udfordringer for velfærdsstaten ville egentlig ikke være noget problem, hvis bare det offentlige indtægter stod mål med udgifterne, men sådan forholder det sig desværre ikke. Se figur 9.9 og figur 9.10.

Her kunne vi så håbe på, at der inden for de næste årtier vil blive født flere børn, end der er ældre, som forlader arbejdsmar-

kedet og går på pension, fordi de flere børn med tiden kunne komme ud på arbejdsmarkedet og betale skat. Dermed ville velfærdsstaten om en årrække blive i stand til igen at balancere sine budgetter, men heller ikke dét ser ud til at ske. Se tabel 9.1. Ældre danskere er typisk den gruppe af borgere, der benytter og er mest afhængige af velfærdsstatens omfordeling og serviceydelser, særligt sundhedsydelser. Dermed er de ældre mere udgiftstunge end andre grupper i det danske samfund.

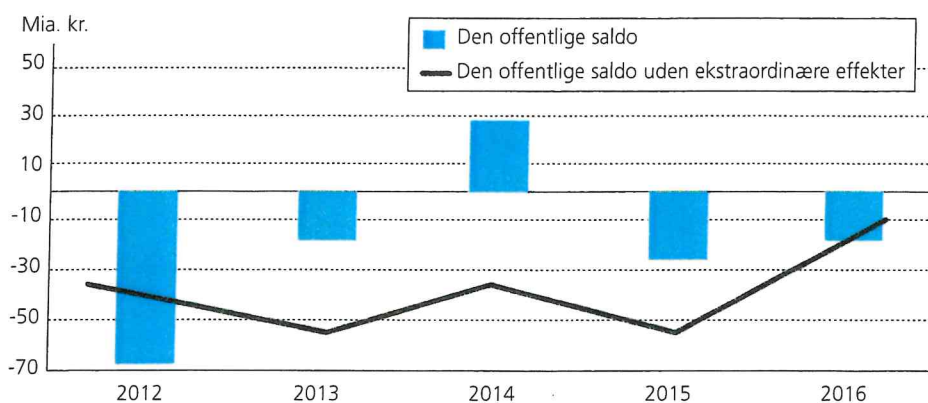
Det er ikke et problem i sig selv, men det bliver et problem, fordi der samtidig sker et fald i antallet af erhvervsaktive danskere. Det vil sige, at der bliver færre

Figur 9.9 Statens budgetunderskud. Procent af BNP

Kilde: Ugebrevet Mandag Morgen, www.mm.dk

Figur 9.10 Den offentlige saldo 2012-2016

Note: Årene 2012-2015 var præget af ekstraordinære indtægter og udgifter. Omlægningen af kapitalpensionsordningen gav en ekstraordinær indtægt på 25 milliarder kroner i 2015, 62 milliarder kroner i 2014 og 33 milliarder kroner i 2013. I 2012 var underskuddet større end i de omkringliggende år, hvilket blandt andet skyldtes en ekstraordinær udgift i form af tilbagebetaling af efterlønsbidrag på 28 milliarder kroner.

på arbejdsmarkedet til at skabe den velfærd og vækst, der skal til for at finansiere velfærdsstatens overførsler og serviceydelser til stadig flere ældre. Denne demografiske udvikling kalder vi også for den **demografiske udfordring**.

Tabel 9.1 Børnekvoten og ældrekvoten, antal børn henholdsvis ældre pr. 100 i den erhvervsaktive alder 15-64 år

	2004	2014	2040
Børnekvoten	28	27	23
Ældrekvoten	23	28	43

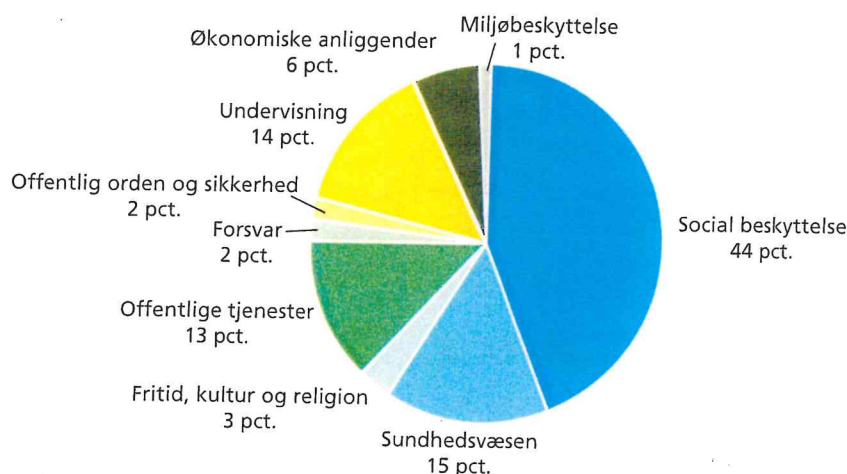
Note: Den såkaldte ældrekvote, som udtrykker antallet af personer på 65 år og derover pr. 100 personer i den arbejdsdygtige alder (15-64 år), var i 2014 på 28, hvilket er fem personer flere end for ti år siden, hvor ældrekvoten var 23. Ifølge befolkningsfremskrivningen fra Danmarks Statistik stiger ældrekvoten frem til 2040 til 43 ældre pr. 100 i de erhvervsaktive aldre.

Kilde: Befolkningsudvikling og demografi. Rapport udarbejdet for Kommunernes Landsforening 2015.

Den demografiske udvikling presser for alvor finansieringen af den universelle velfærdsmodel i Danmark, særligt fordi gruppen af ældre alle modtager overførselsindkomster. I 2016 var der cirka 1 million folkepensionister i Danmark, som modtog folkepensionens grundbeløb, hvilket er en stigning på cirka 28 % siden 2006. Det er dog ikke kun den ældre befolkningsgruppe, som udgør en væsentlig post på velfærdsstatens udgiftsside. Også dagpengemodtagere, arbejdsløse på kontanthjælp og andre modtagere af offentlige ydelser (førtidspension, invalidepension osv.) udgør en meget stor udgiftspost på det offentlige samlede budget. Se figur 9.11.

Samtidig med at de offentlige udgifter stiger, er der en stærk tendens til, at borgere i Danmark generelt forventer, at velfærdsstaten løser de aktuelle problemer, der er i det danske samfund, på en tilfredsstillende måde. Borgernes forvent-

Figur 9.11 Det offentlige udgifter fordelt på områder 2016. Procent

Note: Kategorien 'Social beskyttelse' dækker blandt andet over dagpenge, kontanthjælp, folkepension osv.
Kilde: Danmarks Statistik.

ningspres til politikerne om at sikre den tilstrækkelige velfærdsservice i form af gode offentlige skoler og daginstitutioner, ordentlige bo- og plejeforhold for samfundets ældre samt den bedste og nyeste sundhedsbehandling hos læger og på sygehusene er ligeledes en betydelig intern udfordring for velfærdsstaten.

Det er det, fordi de færreste politikere ønsker at stå for velfærdsforringelser. Dermed kan politikerne føle sig pressede til at fastholde velfærdsstatens udgifter på et højt niveau. Desuden har nogle af velfærdssamfundets store grupper, for eksempel folkepensionisterne, ganske betydelig politisk indflydelse. Derfor kan det være vanskeligt for politikerne at lægge sig ud med de ældre, da det kan koste stemmer. Der er således en fare for, at den danske velfærdsstat fortsætter sit 'vokseværk' de kommende år, samtidig med at det bliver dyrere og dyrere at opretholde det nuværende velfærdsniveau. Ud over

de interne udfordringer mod den danske universelle velfærdsstatsmodel, er der også en række eksterne udfordringer. Den ene eksterne udfordring handler om globaliseringen og særligt den del af globaliseringen, som vi betegner som økonomisk globalisering. Se tekstboks 9.1. Den økonomiske globalisering handler kort fortalt om, at lande i dag handler langt mere intenst på tværs af landegrænser og kontinenter og som en konsekvens heraf er blevet mere gensidigt økonomisk afhængige af hinanden. Den økonomiske globalisering giver den danske velfærdsstat en mulighed for at øge velstanden, fordi danske virksomheder har adgang til et globalt marked med cirka 9 milliarder forbrugere i stedet for kun 5,6 millioner danskere.

Udfordringen ved den økonomiske globalisering er dog, at særligt danskere i ufaglærte jobs, med kortere uddannelser, eller som arbejder i industrien, for eksempel som slagterimedarbejdere, er meget

Tekstboks 9.1 Globalisering

Globalisering er den proces, som de sidste 20 år med stor styrke har ført til tættere integration og øget gensidig afhængighed mellem verdens lande. Der er en række kendetegn ved globalisering:

- Stadigt større strømme af varer, investeringer, informationer og mennesker over grænserne
- Stadigt større afhængighed mellem stater og mellem en stats indenrigs- og udenrigspolitik
- Stadigt større erkendelse af globale problemer (for eksempel klimaet), som kræver globale løsninger
- Internationale institutioner (for eksempel FN) får ansvar for at komme med løsninger på de globale problemer.

Kilde: Lars Søndergård: Verdens syv udfordringer, Columbus 2012.

udsatte. Det er de, fordi konkurrerende virksomheder i lande som Polen, Rumænien, Tyskland og Kina kan producere varer af stort set samme kvalitet til en lavere pris end danske virksomheder. At de kan producere til en lavere pris, skyldes primært de lavere lønomkostninger i landene.

Derfor har Danmark oplevet, at en række virksomheder har flyttet deres produktion til udlandet, fordi de derved kunne reducere deres produktionsomkostninger, dvs. det, som det koster at producere en vare. Denne fraflytning kalder vi også for **outsourcing**. Outsourcing betyder, at

virksomheder splitter produktionen op, så det færdige produkt består af mange forskellige delprodukter, der produceres af forskellige virksomheder, underleverandører og/eller datterselskaber i mange forskellige lande. Danske og udenlandske virksomheder gør det, fordi de kan opnå **stordriftsfordele** ved at splitte produktionen op og købe delprodukterne der, hvor det er billigst.

En del outsourcing går ud på at flytte for eksempel intern service og vidensdeling eller service til forbrugerne, som kan klares over telefonen eller andre kommunikationsmedier. For eksempel har IBM medarbejdere i store dele af verden, og det er ikke sjældent, at en dansk systemudvikler ringer til kolleger i Indien for at få softwaresupport eller lignende. Den billigere kommunikation har gjort det lettere for virksomheder at placere opgaver i forskellige lande, nemlig der hvor arbejdskraften er billigst, og/eller kvaliteten er højest. I dette tilfælde har Indien en styrke, idet de fleste indere er engelsktalende. På længere sigt kan den økonomiske globalisering og det, nogle kalder for "virksomhedsflugt" fra Danmark, betyde, at det danske samfund mister indtjeningsmuligheder og arbejdspladser. Hvis det viser sig at blive et reelt problem, vil det belastte den danske velfærdsstat, fordi skattegrundlaget vil falde. Velfærdsstatens manglende indtjening kan i sidste ende true den danske universelle (socialdemokratiske) velfærdsmodel.

Et andet væsentligt aspekt ved den økonomiske globalisering ser vi i forbindelse med arbejdskraftens fri bevægelighed for eksempel i EU, hvilket blandt andet har betydet, at mange østeuropæiske arbejds-

Kapitel 1

Introduktion til ulighed og social ulighed

Hvad handler social ulighed om?

Hvem bærer ansvaret for uligheden i et samfund?

Hvordan opfatter vi lighed i samfundet?

1.0 Der er forskelle overalt

Når vi kigger ud ad vinduet, oplever vi forskelle overalt. Nogle går i træsko og andre i sandaler, nogle er sorthårede og andre er rødhårede. Vi oplever også en forskel, hvis vi går til en koncert, og nogle er højere end os selv, og de derved får en bedre visuel oplevelse af musikerne på scenen (de kan se dem). Det til trods for at alle vi, der står på jorden, har betalt det samme for en ståpladsbillet til koncerten. Der er også forskel på, at kvinder kan føde børn, og mænd ikke kan. Ligesom vi konstaterer, at der er forskel på folk, når vi tager bussen eller toget og er nødt til at stå op hele vejen, fordi alle

pladserne omkring os er optaget af andre passagerer. Der kan således gives talrige eksempler på forskelle i hverdagen, som vi alle sammen oplever, men som vi ikke tillægger nogen større betydning. Vi konstaterer, at forskellene eksisterer, men opfatter dem ikke som kontroversielle.

1.1 Hvornår bliver forskelle til social ulighed?

Det spørgsmål, som rejser sig er, hvornår disse forskelle begynder at blive til ulighed? Selve begrebet ulighed handler om forskelle, ujævnheder eller manglende lige-

FIGUR 1.1 SOCIAL ULIGHED – ET BEGREB DER DÆKKER FLERE OMRÅDER I SAMFUNDET

stilling mellem nogle eller noget, men i begrebet ulighed synes der også at være en opfattelse af, at forskelle eller ujævnheder er uretfærdige. Det betyder, at ulighed ofte associeres (forbindes) med noget negativt, noget som ikke er retfærdigt.¹ I denne bog vil vi beskæftige os med ulighed, nærmere betegnet social ulighed. Når vi inden for samfundsvidenskaberne er så interesserede i ulighed, så skyldes det nemlig i høj grad, at uligheden er *social*. Det vil sige, at uligheden afspejles i menneskers levekår og livschancer. Hermed tænker vi ikke på, at folk har forskellige præferencer. Fx at nogle helst vil arbejde, mens andre hellere vil holde fri. Ej heller tænkes der på forskelle, som er spredt tilfældigt i befolkningen, men snarere systematiske forskelle i levekår og livschancer mellem forskellige sociale klasser. En lidt enklere måde at forstå begrebet social ulighed på kan vi finde hos ph.d. i sociologi Jay Gable. Gable skriver, at „du og jeg er ulige, hvis en af os har eller er i stand til at få fat i en eftertragtet ressource, som den anden ikke kan få fat i“. Sådanne eftertragede ressourcer kan ifølge Gable være fx indflydelse og magt, prestige og status. Forskelle i menneskers adgang til disse attraktive levekår vil være det, som tydeliggør den sociale ulighed i samfundet.²

¹ Politikens retskrivnings- og betydningsordbog, Politikens Forlag, 7. udgave, 2013, side 720.

² Jay Gable: *Sociology For Dummies*, Wiley Publishing, 2010, side 140

Men hvordan identificerer vi så årsagerne til den sociale ulighed? Hvordan finder vi ud af, hvad der ligger til grund for, at forskellige sociale klasser har forskellige levekår? Det gør vi blandt andet ved at undersøge fordelingen af forskellige nøgleressourcer i befolkningen, som kan siges at ligge til grund for den sociale ulighed. Det kan være kulturelle, politiske, sociale og økonomiske ressourcer, men i denne sammenhæng er det også vigtigt at se på, hvordan samfundet igennem sin funktionsmåde og sine værdier tillægger de ulighedsskabende ressourcer værdi. Fx er uddannelse i Danmark en afgørende ressource for individet til at skabe sig nogle attraktive levekår, men det skyldes jo også i høj grad, at samfundet tillægger uddannelse værdi. I andre typer samfund kan det forholde sig helt anderledes. Det kan fx være, at uddannelse er ligegyldigt, men til gengæld at fysisk styrke er det, som kan skabe attraktive levekår for individet.

Når vi diskuterer social ulighed i det danske samfund i dag, er det væsentligt kort at påpege, at ulighedsbegrebet har gennemgået en betydelig udvikling op gennem det 20. århundrede. Traditionelt set blev det anvendt i forbindelse med at tydeliggøre den ulige fordeling af samfundets økonomiske og materielle ressourcer (forskelle i folks kapital [penge], ejerskab over produktion, ejerskab over bolig osv.). Det vil sige, at ulighedsbegrebet traditionelt set handlede om de økonomiske forskelle mellem sam-

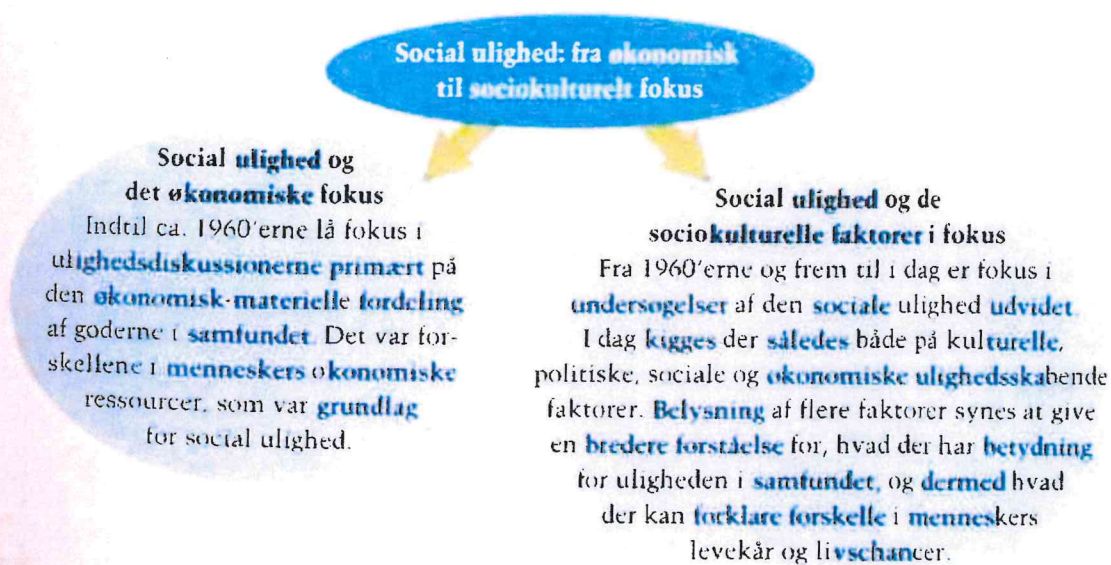
fundets sociale klasser. Denne økonomisk-materialistiske tilgang var i høj grad inspireret af tyskeren Karl Marx' (1818-1883) klasseanalyse (se mere herom i kapitel 5), samt af den udbredte økonomiske fattigdom, som prægede mange vestlige samfund, herunder Danmark, op gennem den første halvdel af det 20. århundrede. Det økonomiske fokus, særligt på den økonomiske fattigdom, blev dog skubbet noget i baggrunden op gennem 1960'erne, i takt med at velfærdsstatens sociale ordninger, specielt i Danmark, blev udbygget. De sociale ordninger betød, at de grupper af mennesker, som tidligere befandt sig i dyb økonomisk fattigdom, fik forbedret deres økonomiske situation væsentligt, og langt de fleste blev bragt ud af økonomisk fattigdom. Forbedringerne af de generelle levevilkår for befolkningen betød dog ikke, at den sociale ulighed i det danske samfund forsvandt. Men det synes at være tydeligt, at de økonomiske subsidier (her forstået som velfærdsstatens tildeling af økonomiske ydelser) i form af fx høje indkomstoverførsler,

ikke er tilstrækkelige til at sikre, at alle grupper i det danske samfund er i stand til at leve det gode liv. Erkendelsen af dette har bevirket, at man siden 1960'erne har undersøgt andre faktorer end blot den økonomiske for at finde ud af, hvad der kan være årsag til den sociale ulighed i samfundet. Disse faktorer betegnes også *sociokulturelle faktorer* og handler fx om befolkningens uddannelsesforhold, netværk, arbejdsmarkedstilknytning osv. Når vi i dag forsøger at finde svar på spørgsmål som, hvad social ulighed handler om, hvor omfattende den er, og hvilke konsekvenser der synes at være forbundet med denne ulighed, inddrages altså en række forskellige ulighedsforhold, for at give et mere sammensat billede af den sociale ulighed. Se figur 1.2.

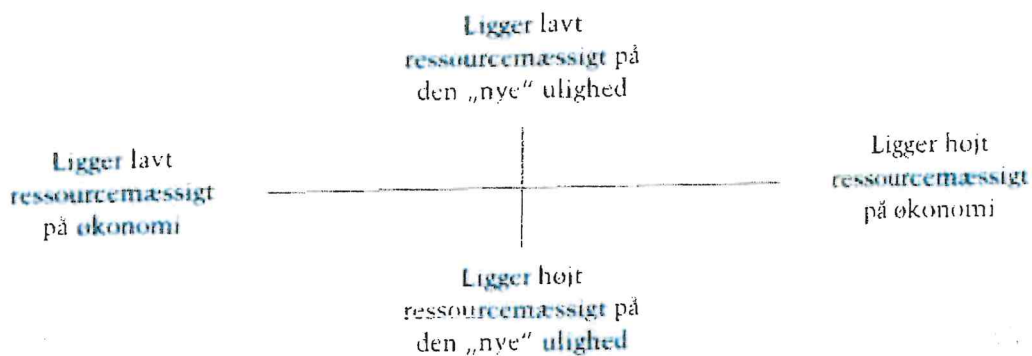
1.2 Ulighedsdebattens intensitet

Debatten om social ulighed synes at røre noget i os alle sammen, om end holdnin-

FIGUR 1.2 DEN SOCIALE ULIGHED HAR SKIFTET FOKUS FRA ØKONOMI TIL ET BREDERE SOCIOKULTURELT ULIGHEDSFOKUS

Figur 5.1 DEN „GAMLE“ OG „NYE“ ULIGHED

strukturer og samfundets regler i beskrivelsen af årsager til fattigdom eller ulighed, hvorfor vi også vil belyse disse to faktorer i dette kapitel.

5.1 Den „nye“ ulighed

Går vi et skridt dybere ind i Lars Olsens bog „Den nye ulighed“, beskriver han, hvordan ca. 15-20 % af de unge i Danmark i dag vokser op med dårligere livschancer end det store flertal, hvilket får Lars Olsen til at betegne vores samfund som et fem-sjettedels-samfund. I bogen tidsfæster Lars Olsen fremkomsten af de „nye“ ulighedsfaktorer som værende efter 1960. Før 1960 var det primære ulighedsfokus på økonomiske forhold. Mange familier boede før 1960 under kummerlige boligforhold. I 1960 havde hver fjerde lejlighed i Danmark ikke eget bad og toilet, og når de fattige børn kom på sommerkolonier, handlede det om at give dem den næring, de ikke fik i hverdagen, og det lys, som ikke kunne trænge ned i de mørke baggårde. I København fik eleverne hver dag en kvart liter sødmælk gratis af Københavns Kommune, for at sikre at børnene fik de nødvendige kalorier¹.

Men efter 1960 mister økonomien, ifølge Lars Olsen, betydning. Velfærdsstaten ud-

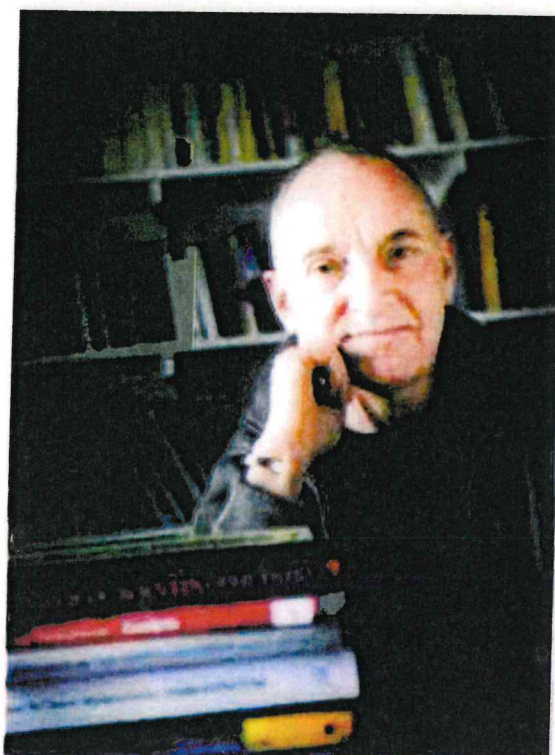
1. Lars Olsen: *Den nye ulighed*, Gyldendal, 2007, side 35.

bygges og begynder målrettet at udjævne de økonomiske forskelle i den danske befolkning. Overførsler som dagpenge, kontanthjælp, børnepenge samt friplads i daginstitutioner mindsker betydningen af den økonomiske ulighed, da folk, som rammes af arbejdsløshed, alligevel kan opretholde en nogenlunde levestandard. Det brede lag af lønmodtagere bor i dag ikke i små overbefolkede lejligheder, sådan som det stadig var almindeligt i starten af 1960'erne, men har carport, udestue og trygge rammer om børnenes opvækst. Men i dag rammes vi ofte af „nye“ ulighedsfaktorer, som mange har svært ved at håndtere. Lars Olsen fokuserer i sin bog meget på uligheden i unges uddannelseschancer, men nævner også, at omkring en sjettedel af de unge vokser op med markant ringere livschancer end det store flertal, hvilke skyldes en række andre belastninger, som gør, at de fleste unge fra denne gruppe aldrig får en kompetencegivende uddannelse og en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet. Det er netop denne „nye“ ulighed, som velfærdssamfundet har haft svært ved at bryde. Af belastende livsomstændigheder nævner Lars Olsen fx forhold som „manglende uddannelse“, „lav tilknytning til arbejdsmarkedet“, „manglende stabilitet i familien“, „et lille netværk“ eller „dårligt helbred“, som nogle nøglefaktorer, der kan få afgø-

rende betydning for vores levkår. Vokser vi med andre ord op med forholdsvis få ressourcer på disse områder, kan det svække vores levkår.

Det kan i høj grad diskuteres, hvorvidt de risikofaktorer, som Lars Olsen nævner i sin bog, er „nye“. Fordelingen af flere af disse faktorer blev allerede i 1960'erne behandlet af Socialforskningsinstituttet, og for at nævne blot et enkelt eksempel udkom i 1972 en SFI-rapport med navnet „En analyse af nogle aspekter af den „kulturelle“ barriere mod uddannelsessøgning med baggrund af delingen i 7. klasse“, som netop satte fokus på nogle af de kulturelle barrierer for unges uddannelse, som Lars Olsen påpeger i sin bog. Ikke desto mindre skal Lars Olsen have kredit for med sin bog at skabe en fornyet interesse og debat om nogle af de ikke-økonomiske ulighedsfaktorer, som kan have stor betydning for vores levkår. Faktorerne kan anskues som nogle ressourcebeholdere, som kan være mere eller mindre fyldt op. Er ressourcebeholderne næsten tomme, stiger risikoen for, at vi får nogle mere belastende levkår, men er ressourcebeholderne meget fyldt op, stiger sandsynligheden for, at vi vil få nogle af de mere eftertragtede levkår. I figur 5.2 er disse ressourcebeholdere illustreret.

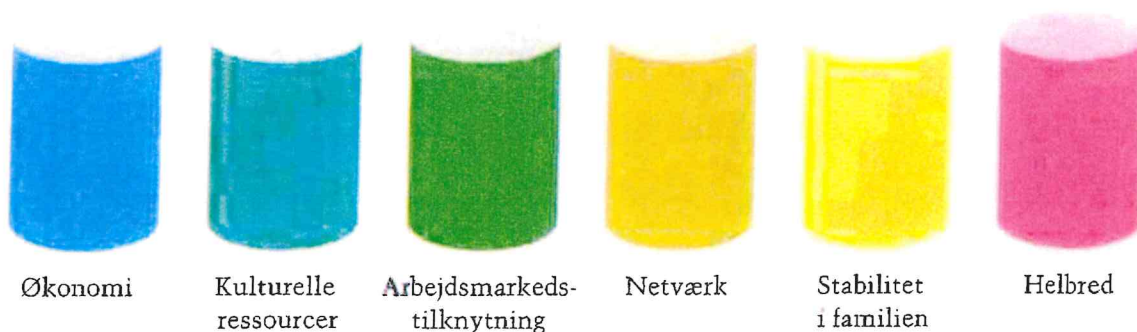
Ressourcebeholderne skal dog ikke anskues som deterministiske, dvs. at vi med

Lars Dencik

sikkerhed får dårlige levkår, hvis de er meget lidt fyldt op, men de skal heller ikke anskues som fuldstændig adskilte. Ofte vil der være et komplekst samspil mellem ressourcebeholderne (se tekstboks 5.1). Fx vil folk uden uddannelse ofte have en løs tilknytning til arbejdsmarkedet, eller folk med dårligt netværk vil have et dårligt helbred. Der foreligger en risiko for, at hvis vi drænes for ressourcer i en af beholderne, kan vi også blive drænet i andre ressourcebeholdere. Professor i socialpsykologi på Roskilde Universitetscenter Lars Dencik har givet nogle eksempler på, hvordan dette

FIGUR 5.2 CENTRALE RESSOURCEBEHOLDERE

dræn kan foregå i „udsatte“ familier. Selvom Lars Dencik ikke kun fokuserer på ulighed, men også på social arv, dvs. overførselen af bestemte levekår fra forældre til børn, så er hans betragtninger alligevel illustrative for, hvordan ressourcebeholderne kan influere på hinanden, og hvordan et dræn i én beholder kan føre til et dræn i andre ressourcebeholdere (se tekstboks 5.1).

Nedenfor tager vi fat på fordelingen af disse „nye“ ulighedsfaktorer i den danske befolkning.

5.2 Fordelingen af de „nye“ ressourcer i befolkningen

Vi vil i nedenstående afsnit kigge nærmere på fordelingen af de „nye“ ulighedsfaktorer i den danske befolkning.

5.2.1 Kulturelle ressourcer

Starter vi med at kigge på fordelingen af de „kulturelle ressourcer“ i befolkningen,

definerer SFI disse ressourcer som „viden, uddannelse og information“², mens andre forskere medtager kompetencer som situationstornemmelse, evnen til planlægge, evnen til at kunne kontrollere sig selv, at mestre sproget osv. Netop den „kulturelle ressourcebeholder“ har i de senere år fået meget opmærksomhed, da netop disse ressourcer synes at spille en stor rolle for vores levekår. Hvis vi skal kortlægge fordelingen af disse ressourcer i befolkningen, kan vi starte med at kigge på det „formelle uddannelsessystem“ i Danmark, og herefter kort komme med nogle overvejelser om de mere „bløde“ kulturelle ressourcer. I det formelle uddannelsessystem kan vi skelne mellem *grundskole, ungdomsuddannelse, kompetencegivende uddannelser og erhvervsuddannelserne* (se tekstboks 5.2).

Ifølge de nyeste prognoser forventes det, at omkring hver sjette ung, der forlader 9. klasse, ikke får en ungdomsuddannelse

2. SFI: Social arv: Sammenfatning, 2005, side 22.

Tekstboks 5.2 Uddannelsesniveauer i Danmark

Grundskole: Alle børn er forpligtet til at tage en grundskoleuddannelse fra 0.-9. klasse.

Ungdomsuddannelse: Er frivillig og indbefatter fx stx, hf, htx og hhx.

Kompetencegivende uddannelser: Er videregående uddannelser med forskellig længde. Nogle er korte, fx social og sundhedsassistent, andre er mellemlange videregående uddannelser, fx sygeplejersker, og andre igen er lange videregående uddannelser, fx læge. Vi kalder dem kompetencegivende, fordi man (forudsat at man består eksamen) har ret til at søge beskæftigelse inden for de områder, de giver kompetencer til.

Erhvervsuddannelserne er en anden gren af uddannelsessystemet. Her findes også mange forskellige uddannelser lige fra traditionelle håndværkeruddannelser som tømrer, smed eller elektriker til uddannelser inden for it-området. Uddannelsernes længde varierer på erhvervsfaglige uddannelser. Der findes dog ikke erhvervsfaglige uddannelser, som tager 5 år som de lange videregående uddannelser.

(enten tilhørende borgerskab eller arbejderklasse), så mente Weber, at forklaringen på uligheden i høj grad handler om, hvad mennesker gør i livet. I forhold til det næste kapitel kan vi sige, at Weber er mere interesseret i resultaterne af vores handlinger end hvad der ligger til grund for dem. I Webers ulighedsforklaringer spiller individet (aktøren) altså en væsentlig rolle i forbindelse med ulighedsproduktionen, hvorimod det hos Marx afgrænser sig til alene at være en diskussion om strukturen (det kapitalistiske samfund). Endvidere betoner Marx, at den sociale ulighed først vil forsvinde, når det kapitalistiske samfund afløses af et klasseløst samfund. Her mener Weber, at individet har visse muligheder gennem det kapitalistiske marked for at forbedre sine levekår, om end han medgiver, at dette kan være meget vanskeligt.

6.2.4 Pierre Bourdieu og forklaringen på ulighed

I løbet af dette kapitel har vi indtil videre kigget på funktionalisterne, herunder Durkheim. Dernæst har vi behandlet konfliktteoretikerne Marx, Olin Wright samt Weber. I dette sidste afsnit skal vi kigge nærmere på den kendte franske sociolog Pierre Bourdieus teori om ulighed. Bourdieu er nok en af vor tids mest benyttede sociologiske teoretikere til at forklare, hvorfor der opstår social ulighed, og hvordan denne ulighed reproduceres i samfundet, hvilket ikke mindst skyldes, at hans teoretiske begreber og forklaringer er tæt knyttet til en række meget omfattende empiriske undersøgelser af blandt andet det franske uddannelsessystem. Empiri spillede således en meget stor rolle i Bourdieus samfundsforskning, fordi han nærede et ønske om, at de teorier, som han præsenterede, skulle være forankret i den virkelighed, som vi mennesker lever i. Selv om Bourdieu må

betragtes som hørende til gruppen af konfliktteoretikere, er det interessant, at hans teori trækker på elementer fra de fleste af de teorier, som vi indtil nu har berørt i dette kapitel.

Bourdies teori synes fx at være præget af Marx' grundlæggende tanker om klassekonflikten i det kapitalistiske samfund, hvilket tydeligst kommer til udtryk i hans opfattelse af, at der i dagens samfund er grupper, der *dominerer*, og grupper, der *domineres*, og at dette ulige dominansforhold opretholdes og reproduceres igennem det kapitalistiske samfunds strukturer. Bourdieu har dog en mere multidimensionel opfattelse af, hvordan strukturerne opretholdes i det senmoderne samfund, hvilket skyldes, at han i modsætning til Marx anvender et *udvidet kapitalbegreb*. Begrebet kapital er helt centralt hos Bourdieu, hvilket vi vender tilbage til nedenfor. Bourdieus teori synes desuden at være præget af Webers opdeling af samfundets klasser ud fra tre kategorier (klasse, stænder og parti). Webers tre kategorier synes afspejlet i Bourdieus multidimensionelle kapitalbegreb, der foruden økonomiske faktorer også fokuserer på kulturelle og sociale samt symbolske faktorer. Se figur 6.8. Det er endvidere interessant, at også Durkheims arbejde med at kategorisere sociale grupper i samfundet har influeret Bourdieus teori. Bourdieu peger blandt andet på, at samfundet gennem forskellige vurderingskriterier (se også forholdet mellem samfundets regler og ulighed i kapitel 1) er med til at inddele samfundet i et hierarkisk system, hvor nogle grupper placeres i toppen og andre i bunden. I toppen finder vi de grupper, som har indflydelse, prestige og er økonomisk velstillede, samt har evnen til at dominere andre. I bunden af det sociale hierarki findes de grup-

per, som ikke har økonomisk velstand, ikke har mulighed for at øve indflydelse, ikke har prestige, kort sagt de sociale grupper, der domineres. Som kort nævnt ovenfor anvender Bourdieu en række meget centrale begreber i sine forklaringer på, hvorfor social ulighed opstår og reproduceres i samfundet. Disse begreber er

- Kapital
- Habitus
- Praksis
- Felt
- Symbolsk vold

Disse begreber er tæt knyttet til hinanden, og for at forstå Bourdieus teori om social ulighed og reproduktion af ulighed skal vi kende til disse begreber. I de følgende afsnit vil vi forklare, hvad begreberne

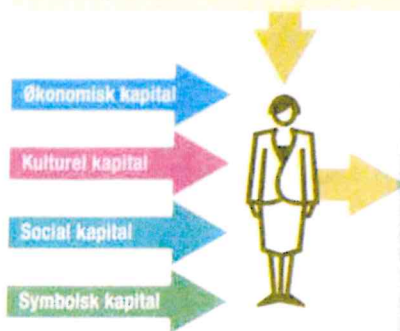
handler om, og afslutningsvis vil vi bringe dem i spil i forhold til uddannelsesområdet, således at det forhåbentlig bliver tydeligere, hvordan begreberne kan anvendes til at forklare social ulighed i samfundet i dag.

Kapital

Bourdieu's begreb kapital kan vi enkelt oversætte til de ressourcer og egenskaber, en aktør kan have mere eller mindre af. For Bourdieu er en aktørs kapital helt afgørende at være opmærksom på, og særligt det forhold, som handler om, hvordan en aktør er i stand til at akkumulere kapital, dvs. gemme den (lagre den) og senere anvende den i de sociale sammenhænge, som aktøren indgår i. Det skyldes, ifølge Bourdieu, at kapital og evnen til at erhverve sig mere kapital (akkumulere kapital) samt gøre brug af denne kapital vil give aktøren

FIGUR 6.8 KAPITALER, HABITUS, PRAKSIS OG FELT – BOURDIEUS CENTRALE BEGREBER

Habitus: Kapitalerne indoptages i kroppen og bliver sammen med vores erfaringer til vores *habitus*. Habitus bestemmer herved vores måde at tænke og handle på og er herved både ansvarlig for den orden og de systematiseringer, vi har i hovedet. Fx om vi foretrækker økologisk mad eller fastfood. Habitus klassificerer dog også nye ting og begivenheder i forhold til det eksisterende system.

Felt: Vores habitus, bestående af kapitaler, erfaringer og påvirkninger udefra producerer tilsammen den praksis, som vi individer udfører inden for de respektive felter, som vi indgår i. Når nogle mennesker lykkes særligt godt inden for et felt, skyldes det, at deres habitus er tilstrækkeligt udrustet med den eller de kapitaler, som efterspørges i feltet. Den tilstrækkelige udrustning gør nemlig personen i stand til at disponere sine handlinger (anlægge en strategi) på en sådan måde, at han eller hun vil kunne opnå yderligere indflydelse og magt inden for feltet. Modsat vil en person med en habitus, der kun er udrustet med få eller slet ingen af den eller de kapitaler, som er vigtige for at kunne klare sig i feltet, få store problemer, fordi han eller hun ikke vil være i stand til at lægge en strategi for, hvad der skal til for at klare sig godt i feltet.

FIGUR 6.9 BOURDIEUS FIRE KAPITALFORMER

Økonomisk kapital	Kulturel kapital	Social kapital	Symbolsk kapital
Handler om indkomster og pengeresourcer (fx ejendomme og værdipapirer).	Handler om mængden af viden, uddannelse, information, dannelse og æstetiske dispositioner. Blandt andet giver kulturel kapital magt til at definere og dominere den kultur, der har magten i samfundet, ligesom kulturel kapital giver adgang til vellønnede jobs.	Handler om slægtsrelationer (familien), venne-relationer, sociale forbindelser og andre former for sociale netværk.	Er en form for overordnet kapital, som handler om en aktørs prestige og ry. Pointen er, at de tre andre kapitalformer kan veksles til symbolsk kapital inden for et bestemt felt.
Økonomisk kapital er den mest materielle og synlige af de fire kapitalformer.	Kulturel kapital kan antage tre former. En kropslig form: udtrykt igennem kropsgestikulationer, verbale udtryk (sproglige ytringer), smag og „dannelse“. En objektiviseret form: udtrykt gennem kunst og kultur. En institutionaliseret form: udtrykt gennem uddannelse, eksaminer, titler, jobfunktioner osv.		

Note: Ovenstående figur er inspireret af Mads M. Jæger, Martin D. Munk og Niels Ploug i SFI-publikationen *Ulighed og livsforløb 2003*, men den er blevet udvidet.

mulighed for at opnå magt og privilegier i samfundet.

Hvor Marx primært arbejdede med den økonomiske kapital som forklaring på social ulighed, benytter Bourdieu sig af et multidimensionelt kapitalbegreb. Bourdieu mente nemlig, at der findes andre ressourcer end kun den økonomiske kapital (penge og værdipapirer), som spiller ind på individets livssituation. Eksempelvis har det betydning for et menneske, om han eller hun har sociale kontakter og relationer, ligesom det har betydning, hvorvidt man har viden om samfundet og dets historie og indretning (dannelse og uddannelse). Bourdieu begrundede dette med, at en type kapital er noget, der kan føre til, at man kan øge en anden type kapital. Fx kan en person med en god uddannelse øge sine muligheder for at tjene en høj indkomst på arbejdsmarkedet, fordi en høj uddannelse (meget kulturel kapital) giver adgang til vellønnede jobs (meget

økonomisk kapital). Bourdieu vælger derfor at kigge på fire forskellige kapitalformer, *økonomisk, kulturel, social og symbolsk kapital*, som alle har betydning for en aktørs levekår og livschancer. Se figur 6.9 for præsentation af kapitalformerne.

I figur 6.9 fremgår det tydeligt, at økonomisk kapital handler om penge og økonomiske værdier, hvorimod både den sociale og kulturelle kapital handler om noget andet og mere end blot penge. I den forbindelse kan det være fornuftigt at give et par eksempler på de øvrige kapitalformer. Lad os starte med at eksemplificere social kapital. Hvis vi fx kigger på, hvordan individer får adgang til forskellige jobs i samfundet, så vil det ofte være sådan, at man helst skal kende nogle, der igen kender nogle, for at man i første omgang bliver opmærksom på jobbet (se netværksresourcebeholderen i kapitel 5). Dernæst er den sociale kontakt ofte meget vigtig for, om man bliver indkaldt til en eventuel

jobsamtale, ligesom en social kontakt kan være det, som gør forskellen på, om man til slut får jobbet. Et andet eksempel, der kan illustrere betydningen af social kapital eller snarere mangel på social kapital, kunne være en aktørs adgang til bolig. I Danmark hører vi ofte en kritik af, at indvandrere klumper sig sammen i bestemte boligområder, fx Tingbjerg i København, Gellerupparken i Aarhus og Vollsmose i Odense. Der kan være flere forklaringer på dette bomønster, men hvis vi anvender begrebet *social kapital*, så synes det muligt at finde en del af forklaringen på fx nyankomne indvandreres bomønster. Ofte er det nemlig sådan, at nyankomne indvandrere bliver anvist til boliger i almennyttige boligområder af kommunen. Disse almene boliger, som kommunen råder over, er ofte placeret i de nævnte boligområder. Derudover har mange nyankomne indvandrere kun et meget begrænset eller slet intet socialt netværk, som ville kunne hjælpe dem til at finde en bolig i et andet område/kvarter. Desuden er der en sandsynlighed for, at de få sociale kontakter, man har i det danske samfund, i forvejen bor i disse boligområder, hvorfor man som nyankommen indvandrer ønsker at flytte til det sted, hvor disse sociale kontakter (bekendte og familie) befinder sig. Det vil nemlig skabe tryk midt i alt det nye. Havde de nyankomne indvandrere fra start af været i besiddelse af tilstrækkelig social kapital, så kunne de have trukket på forskellige sociale kontakter og netværk i det danske samfund og dermed have øget deres muligheder for at finde en lejlighed i fx en af storbyens eftertragtede boligkvarterer.

Kulturel kapital handler ikke om sociale, men om uddannelsesmæssige færdigheder og kompetencer (eksaminer/titler) samt

mere alment dannende eller finkulturelle egenskaber, der gør en person i stand til at beherske samfundets dominerende kulturelle normer og værdier (se den kulturelle ressourcebeholder i kapitel 5). Sagt på en anden måde så er den kulturelle kapital udtryk for, at personen hjemme og i skolen (uddannelsessystemet) har og kan tilegne sig viden om historie, sprog, politik, økonomi osv., således at han eller hun kan begå sig i det bredere samfundsliv.

Den fjerde kapital, som nævnes i figur 6.9, er symbolsk kapital. Denne kapitalform er sammensat af de tre øvrige kapitaler. Det skyldes, at en tilstrækkelig mængde af en eller flere af de ovennævnte kapitaler kan udbygges med en symbolsk kapital, forstået som en aktørs prestige og status i samfundet. En stor mængde økonomisk kapital vil således kunne omsættes til symbolsk kapital, fordi aktøren med meget økonomisk kapital af samfundet vil blive anset som værende meget dygtig eller særlig

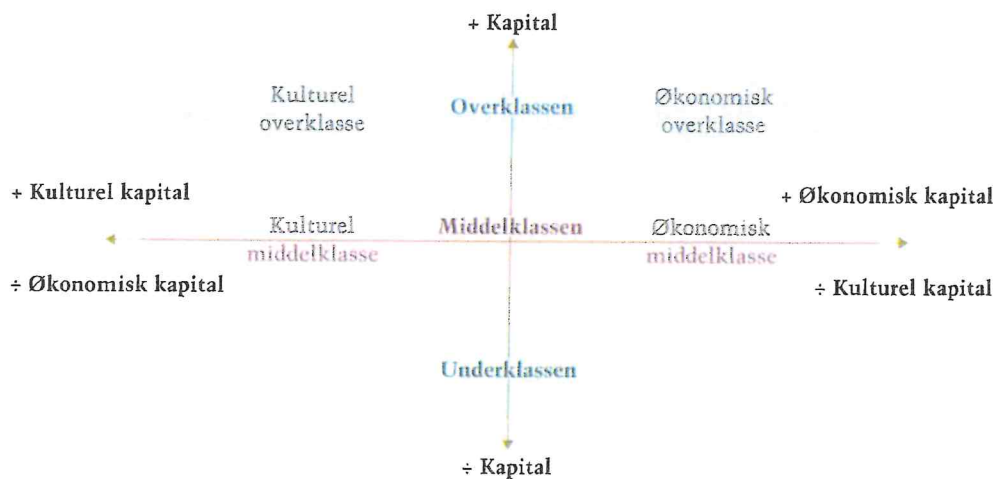
Symbolsk kapital? Ofte udtaler kendte personer sig om en lang række emner som fx ligestilling mellem mænd og kvinder, parforhold, unge og ungdom samt hvad der er god smag. Udtalelserne ligger egentlig langt fra deres eget ekspertområde, men på grund af deres „kendte“ position i det offentlige rum har de mulighed for dette. Thomas Blachman kan i den forbindelse nævnes som en person, der har en vis form for symbolsk kapital.

fornem. Samfundet anerkender så at sige en aktørs kapital på en måde, der udløser symbolsk kapital. Symbolsk kapital kan også vise sig i en gymnasieklasse eller på en arbejdsplads, hvis der eksempelvis er en person, som har en stor viden om musik eller fodbold, og denne person anerkendes for denne viden (kulturel kapital). På en anden arbejdsplads eller i anden gymnasieklasse ville en sådan kulturel kapital ikke nødvendigvis kunne udbygges med symbolsk kapital, fordi det på denne arbejdsplads/i denne gymnasieklasse i stedet ville være en anden type af kapital, fx økonomisk kapital, som der ville være brug for, førend symbolsk kapital kunne opnås. I dagens samfund oplever vi tit, hvordan forskellige aktører gennem deres besiddelse af enten økonomisk, kulturel eller social kapital opnår en symbolsk kapital. Denne symbolske kapital gør det herefter muligt for aktøren at udtale sig om forhold

(bevæge sig ind på andre felter), personen ikke nødvendigvis har den store viden om.

Bourdieu opererer i forbindelse med sine kapitalbegreber med en klar opfattelse af, hvad der er med til at bestemme forskellene i samfundet, eller rettere: hvad der bidrager til social ulighed. Det er forskellen i besiddelse af kapitaler og særligt forskelle i den økonomiske og den kulturelle kapital. Individets besiddelse af disse to fremtrædende kapitaler er ifølge Bourdieu afgørende for, hvilken klasse som mennesker vil høre til i samfundet (Bourdieu taler i sin teori om det *sociale rum* – det sociale rum er dog at forstå som samfundet). Undersøger vi figur 6.10, kan vi se, at Bourdieus klassemodel er en to-dimensionel afbildning og inddeling af samfundet i tre sociale klasser: *overklassen*, *middelklassen* og *underklassen*.

FIGUR 6.10 BOURDIEU OG KLASSERNE I DET SOCIALE RUM

Note: Gitte Sommer Harrits: Marxistisk klasseteori: Udviklinger og udfordringer, *Samfundøkonomen*, Nr. 4, december 2013. De ulighedsakser, som vi har introduceret til i forrige kapitel (5), og som vil gå igen bogen igennem, er inspireret af Bourdieus klasseinddeling på baggrund af økonomisk og kulturel kapital. I de ulighedsakser, som vi benytter os af i denne bog, kigger vi ud over økonomiske og kulturelle ressourcer også på de sociale ressourcer.

„God smag“ fastlægges ifølge Pierre Bourdieu af eliten, og smag og dannelse er udtryk for en høj kulturel kapital. Her anretter NOMAs chefkok Rene Redzepi (i midten).

Det, der afgør et individs klasseplacering på henholdsvis den horisontale (vandrette) og vertikale (lodrette) akse, er dels den samlede besiddelse af kapital, dels besiddelsen af *økonomisk* og/eller *kulturel* kapital. Bourdieu anskuer det sociale hierarki på denne måde, fordi han mener, at samfundet primært er struktureret ved to centrale forskelle. For det første forskellen mellem dem, som besidder meget, og dem, som kun besidder lidt *samlet* kapital. For det andet forskellen mellem dem, som besidder *økonomisk* kapital, og dem, som besidder *kulturel* kapital. Netop vægtningen af den kulturelle kapital som et alternativ til den økonomiske kapital er som tidligere nævnt det, som blandt andet adskiller Bourdieu fra Marx, men også fra

Olin Wright. At besidde kulturel kapital vil nemlig ifølge Bourdieu sige, at man kan influere på en lang række centrale områder i samfundslivet, som fx kunst, kultur, politik, smag og uddannelse og generelt influere på, hvordan samfundsindretningen skal se ud.

Bourdieu's inddeling (stratificering) af samfundets sociale klasser sker på baggrund af individernes besiddelse af kapitaler, hvilket minder en del om den måde, som særligt bogen *Det danske klassesamfund* stratificerer den danske befolkning på. I den sociale klasseanalyse, som præsenteres i bogen *Det danske klassesamfund*, bestemmes det enkelte individs klasseposition på baggrund af indkomst, erhverv og uddannelse,

hvilket kan anskues som ressourcer eller kapitaler (økonomisk og kulturel), som individet kan have mere eller mindre af. Har man som individ mange ressourcer med sig i sin personlige ressourcebeholder, ja, så vil man blive placeret i samfundets øverste klasser. Har man derimod færre ressourcer, vil man blive placeret blandt de laveste sociale klasser⁴ (se også kapitel 7). Bourdieus betoning af den kulturelle kapital som afgørende for ens klasseplacering skyldes, at mennesker med kulturel kapital har uddannelseskompetencer og derved langt bedre muligheder for dels at opnå økonomisk velstand (kapital), fordi veluddannede som nævnt kan få vellønnede jobs, dels få indflydelse på samfundet igennem kultur, litteratur, meningsdannelse (opinionen) osv. Den kulturelle kapital udgør derfor et konkret alternativ til den økonomiske kapital mht. at få indflydelse i samfundet. En aktør kan ifølge Bourdieu sagtens sidde i toppen af samfundet uden

4. Lisanne Wilken: *Bourdieu for begyndere*, Samfundslitteratur, 2. udg. 2014, side 44-70.

at have meget økonomisk kapital, jf. figur 6.10.

Habitus

Et helt afgørende begreb hos Bourdieu er Habitus. Habitus er ifølge Bourdieu udtryk for en „... praktisk sans for, hvad der skal gøres i en given situation – det, som man i sportens verden kalder en sans for spillet, kunsten at forudane, hvordan spillet vil udvikle sig ...“⁵ Med dette mener Bourdieu, at habitus er udtryk for de indlærte koder, der lægger rammerne for individets handlinger i hverdagen, dets vaner og holdninger, og den måde, individet opfører sig på. Det betyder, at de bevidste og ubevidste erfaringer og påvirkninger, som vi mennesker møder i livet, fra vi fødes til vi dør, indoptages og bliver en del af vores habitus. Kapitalerne er her vigtige at bringe i spil, for ifølge Bourdieu er vores habitus udtryk for „kropsliggørelsen“ af de kapitaler, vi er

5. Pierre Bourdieu: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om den menneskelige handling*, Hans Reitzels Forlag 1997 s. 44.

Tekstboks 6.6 Interview med Bourdieu-eksperten Carsten Sestoft

Information, 25. maj 2013 (uddrag)

Carsten, hjælp mig her: Bourdieu skriver om mennesker med sans for spillet, at 'De er til stede i fremtiden, i det der skal komme, her og nu'. Handler habitus om at være synsk?

„Nej, det handler om at være trænet i en grad, så den fremtid, der er om et splitsekund, er indskrevet i nutiden ... Jeg kan for eksempel godt lide at køre i bil på tyske motorveje, hvor der bliver kørt i tre-fire forskellige hastigheder. Når man har gjort det tilpas mange

gange, så begynder man at forudse, hvordan ham, der kører lidt hurtigere end bilen foran, om få sekunder vil skifte bane, hvilket vil få bilen foran mig til at sænke farten, så jeg er nødt til at bremse eller skifte bane. På samme måde når man har spillet tennis i de 10.000 timer, det tager at blive virtuos. Så ved man på sådan en kropslig måde, at når jeg står her, og modstanderen står der og gør sådan, så skal jeg løbe mod højre. Og man laver forudsigelsen uden at tænke den bevidst.“

gruppe føler sig krænket på baggrund af deres identitet. Eksempler på identitetspolitiske spørgsmål:

- *Blackfacing*, hvor ikkesorte personer maler sig i ansigtet for at klæde sig ud som en kendt person med afrikansk eller afrikansk-amerikansk afstamning. Denne udklædning krænker nogle, der føler sig gjort til grin på grund af deres hudfarve.
- *Racialisering*, hvor personer føler sig sat i bås på baggrund af deres etnicitet og for eksempel ikke kan komme ind på et diskotek eller oplever, at der bliver kigget skævt til dem i bussen.
- *Heteronormativitet*, hvor homoseksuelle kan føle sig krænket, fordi den heteroseksuelle norm tages for givet for eksempel i folkekirken.
- *Whitewashing*, hvor farvede personer eller karakterer i en film spilles af hvide skuespillere.
- *Binær kønsforståelse*, der fremhæver, at der kun findes to køn – for eksempel toiletter inddelt i herre- og dameafdelinger – hvilket opfattes som en krænkelse af blandt andet transkønnede og interkønnede personer.

Identitetspolitiske spørgsmål fremføres ofte af personer, der mener, at der er strukturel diskrimination i samfundet af bestemte befolkningsgruppers identitet, hvorfor det er vigtigt at ændre for eksempel sproget, normerne og levemåder, så der ikke i fremtiden vil ske lignende krænkelser. Når man taler om strukturel diskrimination, så handler det kort sagt om, at vi har indrettet vores samfund på en sådan måde, at visse grupper har van-

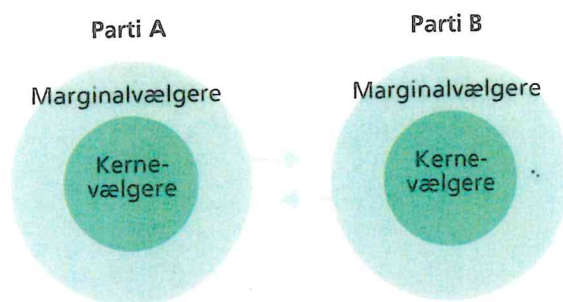
skeligere ved at udnytte eller ikke har samme muligheder som alle andre. Ofte ses modstanderne som de privilegerede i samfundet, der ikke ser eller forstår krænkelserne, fordi det ikke går ud over dem. De anklages for at være privilegieblinde, fordi de repræsenterer de dominerende normer og strukturer i samfundet og har fordel af dem. Det kan for eksempel være hvide, ciskønnede mænd i midten af fyrreerne og halvtredserne, der anklages for at drage fordel af samfundets struktur, tænke- og talemåder.

5.8 Partier, vælgere og fordelings- og værdipolitik

Der findes en del politiske partier i Danmark, og de største og mest kendte er repræsenteret i Folketinget. De fleste partier har på en eller anden måde et forhold til en eller flere af de tre store politiske ideologier, som vi indtil nu har gennemgået, og de fleste har ligeledes formulerede synspunkter om de politiske strømninger, som vi ser inden for populisme og identitetspolitik. Vi skal dog huske på, at ideologier er overordnede idéer og tanker om mennesket, samfundet og statens rolle, og partier består af en gruppe mennesker, der skal forholde sig til en masse andre politiske realiteter end kun ideologi, når de indtager et synspunkt. Et politisk parti kan defineres som *en organisation med en bred sammensætning af politiske synspunkter – ofte en ideologi – der gerne vil i Folketinget*.

Politiske partier kan antage forskellige former – de kan være såkaldte ideologiske **klassepartier**, hvor de meget tydeligt repræsenterer en bestemt socialklasses

Figur 5.2 Kerne- og marginalvælgere

Note: Kernevælgerne er trofaste over for "deres" parti, mens marginalvælgerne lettere kan påvirkes til at flytte deres stemmer til et andet parti.

Kilde: Figuren er udarbejdet af Jacob Graves Sørensen.

interesser. Socialdemokratiet var tidligere et parti, der havde en meget tydelig forbindelse til arbejderklassen, men i takt med, at arbejderklassen, som vi kendte den, har forandret sig og er skrumpet, har Socialdemokratiet ændret sig. Også andre partier, som tidligere betragtede sig som klassepartier, har ændret sig. I dag er partier som Socialdemokratiet, Konservative, SF, Radikale Venstre og Venstre i langt højere grad catch all-partier. Et **catch all-parti** er et parti, der appellerer bredt til vælgerne, og som forsøger meget aktivt at indfange vælgere på tværs af de sociale klasser.

En af årsagerne til, at de politiske partier har bevæget sig væk fra mere snævre klasseinteresser (klasseparti) til bredere og mere favnende catch all-partier, er forandringerne i sammensætningen af vælgere. Tidligere så vi, at mange mennesker var medlemmer af politiske partier og meget loyale over for det politiske parti, som de forbandt sig til. Hvor omkring 30 procent af danske vælgere tidligere var medlemmer af et politisk parti,

så er tallet i dag helt nede på omkring 4 procent af vælgerne.

Der findes fortsat mange loyale partivælgere i Danmark, og vi kalder denne gruppe af vælgere for **kerne-vælgere**, fordi de er kendetegnet ved at stemme på det samme politiske parti ved gentagne valg. Den gruppe af vælgere, som der dog er kommet langt flere af, er de såkaldte **marginalvælgere**, der kendetegnes ved at være usikre vælgere, der skifter parti fra valg til valg. Siden 1988 er andelen af marginalvælgere ved valg til Folketinget steget, og ved folketingsvalget i 2015 udgjorde gruppen af marginalvælgere tæt ved 38 procent.

En tredje type af vælgere er den såkaldte issue-voter. **Issue-voting** betyder, at vælgeren sætter sit kryds på baggrund af enkeltsager. Disse enkeltsager kan være knyttet til såvel det fordelingspolitiske som det værdipolitiske. Vi forklarer forskellen på henholdsvis fordelings- og værdipolitik nedenfor. Eksempelvis var der rigtig mange vælgere i Danmark, der ved folketingsvalget i 2019 stemte på et

Figur 5.3 Danske politiske partiers placering på den fordelingspolitiske venstre-højre-akse

politisk parti ud fra partiets holdning til enkeltsagen (issuet) klima. Typiske politiske enkeltsager i dansk politik kan være spørgsmål om indvandring, skat, velfærd og kriminalitet.

Dansk Folkepartis tilbagegang ved folketingsvalget i 2019 er af flere eksperter blevet forklaret med, at partiets mærkesag, indvandrere, ikke længere var lige så betydningsfuld for vælgerne som tidligere. En anden forklaring på partiets tilbagegang er, at partiets issue-ownership er blevet voldsomt udfordret af partiet Nye Borgerlige, der så at sige har frataget Dansk Folkeparti retten eller ejerskabet til at have de meste restriktive holdninger på udlændingeområdet. **Issue-ownership** er, når et politisk parti af vælgerne opfattes som det med de stærkeste holdninger til en bestemt politisk sag eller emne. Det vil sige, at partiet så at sige "ejer" eller "bestemmer" måden, man taler om sagen på.

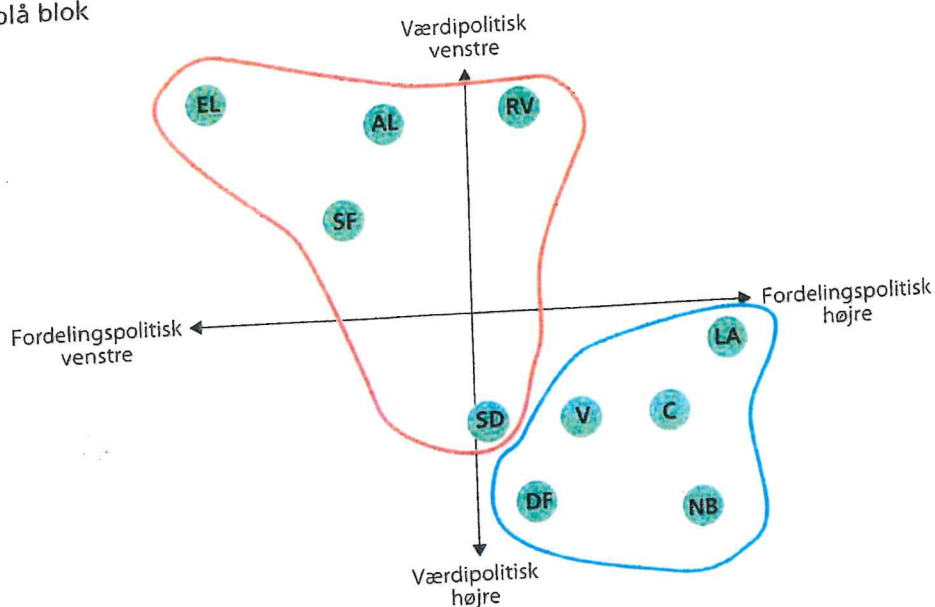
Men hvordan får partierne fat på vælgerne, og hvordan ved vælgerne, hvad de politiske partier reelt står for? Forskellene mellem de politiske partier kan i dagens Danmark ofte være vanskelige at finde, og det skyldes ikke mindst, at partierne har skruet ned for de ideologiske kampråb, som tidligere gjorde det let at

skelne partierne fra hinanden. Når vi i samfundsfag forsøger at finde ud af, hvordan de politiske partier forholder sig til politiske spørgsmål, så placerer vi partierne efter deres holdninger til henholdsvis *fordelingspolitik* og *værdipolitik*, hvor særligt holdninger til fordelingspolitikken knytter sig til ideologierne. Viden om fordelings- og værdipolitik kan på den måde hjælpe os til at kende forskel på de politiske partier og dermed give os vælgere et langt bedre grundlag for at finde ud af, hvem vi er enige og uenige med.

Fordelingspolitik

Zoomer vi i første omgang ind på partierne placeringer på det, vi kalder for den fordelingspolitiske venstre-højre-akse, så vil de nuværende politiske partier i Folketinget placere sig nogenlunde sådan, som vi kan se i figur 5.3. Det vil de, fordi den fordelingspolitiske akse er inddelt på en sådan måde, at den venstre side af akserne står for økonomisk lighed og en stærk statsmagt, mens den højre side af akserne udtrykker ønsket om økonomisk frihed og en begrænset statsmagt.

Figur 5.4 Partierne placeret efter gammel og ny politik, samt inddelt i rød og blå blok

Kilde: Figuren er inspireret af Jørgen Goul Andersens oprindelige model.

Den fordelingspolitiske venstre-højre-akse kaldes ofte for "gammel politik", fordi den sonder mellem forskellige klassiske ideologiske holdninger til fordeling af samfundets ressourcer. På den venstre side af akse finder vi de **venstreorienterede** holdninger, der vil argumentere for en høj grad af økonomisk lighed, en stor velfærdsstat og princippet om, at samfundets ressourcer omfordeles via skatterne. De venstreorienterede partier er altså præget af ideologierne socialisme og delvis socialdemokratisme. Hvis partiet derimod er liberalistisk orienteret og ønsker en høj grad af økonomisk frihed, lave skatter, frie økonomiske valg og en begrænset velfærdsstat, så er man **højreorienteret**. Socialdemokratiske og socialliberale partier vil typisk placere sig om-

kring midten på den fordelingspolitiske venstre-højre-akse, men nok hælde til hver sin side, så Socialdemokratiet vil ligge til venstre for midten, og Radikale Venstre, som er klassisk socialliberale, vil hælde til højre for midten. For begge partier gælder det dog, at det kun vil forholde sig sådan, hvis vi sammenligner dem på den fordelingspolitiske venstre-højre-akse. Anderledes vil det se ud, hvis de to partier, og de øvrige partier, skal placeres på det, vi kalder for den værdipolitiske akse.

Værdipolitik

Værdier fylder også på den politiske dagsorden, og derfor kan vi også inddele partierne på den værdipolitiske akse,

som ofte kaldes for "ny politik" (ny, fordi værdipolitik dels handler om immaterielle værdier som personlige, følelsesmæssige eller moralske holdninger til en politisk sag, dels fordi den politiske akse først for alvor kommer på den politiske dagsorden omkring år 2000). Kigger vi på figur 5.4, finder vi nederst eller i bunden af figuren det, vi kalder for *det værdipolitiske højre*. Det er faktisk lidt sjovt, at vi kalder det for højre, for kigger vi på den værdipolitiske akse, så kan partiet enten placere sig i toppen eller bunden, men grunden til, at vi kalder det for værdipolitisk venstre og højre, er, at der historisk set har været en overvægt af venstreorienterede partier, der har placeret sig i toppen af den værdipolitiske akse, mens en overvægt af højreorienterede partier har placeret sig i bunden af den værdipolitiske akse. Derfor har det givet mening at kalde akserne "lidt for det samme", som vi kender dem fra den klassiske fordelingspolitiske akse. Det gør vi, vel vidende at værdipolitik og partiernes placering værdipolitisk handler om noget helt andet, end når vi taler om fordelingspolitik.

Hvor fordelingspolitik handler om partiernes holdninger til fordeling af samfundets goder (for eksempel om staten skal omfordele eller ej), så handler værdipolitik om partiernes holdninger til en lang række værdimæssige spørgsmål såsom holdning til indvandrere, holdning til, hvor hårdt man skal straffe kriminelle handlinger, holdning til køn, identitet og seksualitet (identitetspolitik). Tidligere var også partiernes holdning til klimaspørgsmålet en del af de værdipolitiske diskussioner, men det er det ikke

længere. I stedet er klimaspørgsmålet blevet til et fordelingspolitisk spørgsmål.

I bunden af figur 5.4 finder vi typisk partier med stærke nationalkonservative og traditionelle holdninger og værdier. Her vil de politiske partier argumentere for, at der skal ske en bevarelse af de kulturelle normer og værdier, der knytter sig til nationens kultur, historie og institutioner, for eksempel kongehuset, kirken og familien. Partierne, der placerer sig nederst på den værdipolitiske højre-akse, vil være stærke tilhængere af en stram udlændingepolitik, tilhængere af hårde straffe over for kriminelle og udprægede modstandere mod indflydelse fra fremmede kulturer, EU og den globale verden samt ofte mere kritiske i en række identitetspolitiske værdidiskussioner.

Øverst på den værdipolitiske akse finder vi så *det værdipolitiske venstre*. Her finder vi partier med mere liberale og fremskridtsvenlige værdier, for eksempel opbakning til et multikulturelt samfund og en mere tolerant holdning over for fremmede kulturer og LGBT+. Man vil typisk se globalisering, EU og den teknologiske udvikling med positive øjne og være tilhængere af andre former for straf for kriminalitet end lange fængselsstraffe og mere overvågning. Modsat det værdipolitiske højre finder vi altså her på den værdipolitiske venstre-akse de identitetspolitiske forkæmpere.

Som det fremgår af figur 5.4 så har vi indtegnet både den fordelingspolitiske og værdipolitiske akse, og vi har forsøgt at placere partierne efter deres holdninger til de politiske spørgsmål, som gør sig gældende på de to akser. Det er ikke en nem opgave, for partiernes holdninger er

Figur 5.5 Partier i rød og blå blok og et bud på deres ideologiske og politiske orienteringer

Rød blok	Blå blok
<p>Socialdemokratiet</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Socialdemokratisk ideologi ■ Venstreorienteret/midtersøgende fordelingspolitik – varierende værdipolitisk position (afhængigt af den politiske enkeltsag) ■ Den universelle velfærdsstat, offentligt sundhedsvæsen, stram udlændingepolitik, gode forhold for lønarbejdere, balanceret holdning til EU 	<p>Venstre</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Liberalistisk og socialliberal ideologi ■ Højreorienteret/midtersøgende fordelingspolitik/værdipolitik ■ Nytænkning af den offentlige sektor, den offentlige velfærdsstat skal suppleres af det private marked, skattestop, gode vilkår for virksomheder, EU-optimisme
<p>Radikale Venstre</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Socialliberal ideologi ■ Venstreorienteret værdipolitik/midtersøgende fordelingspolitik ■ Økonomisk og personlig frihed, stærk velfærdsstat, tolerance, liberale værdier, EU-optimisme 	<p>Dansk Folkeparti</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Konservativ og socialkonservativ ideologi ■ Højreorienteret værdipolitik og midtersøgende fordelingspolitik ■ Stram udlændingepolitik, stærk velfærdsstat, bedre vilkår for ældre, længere straffe og EU-skepsis
<p>Socialistisk Folkeparti</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Socialistisk, socialdemokratisk og grøn ideologi ■ Venstreorienteret fordelingspolitik/venstreorienteret, midtersøgende værdipolitik ■ Den universelle velfærdsstat, stærk styrende velfærdsstat, offentlig støtte til grøn vækst, børn og unges trivsel 	<p>Det Konservative Folkeparti</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Konservativ, liberalistisk og socialkonservativ ideologi ■ Midtersøgende/højreorienteret værdi- og fordelingspolitik ■ Hårde straffe, lavere skat, gode vilkår for virksomheder, grøn vækst, den offentlige sektor suppleres af det private marked, gode muligheder for familien
<p>Enhedslisten</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Socialistisk, marxistisk og grøn ideologi ■ Venstreorienteret værdi- og fordelingspolitik ■ Opgør med kapitalisme, venstreorienteret fordelings- og værdipolitik 	<p>Nye Borgerlige</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Nationalkonservativ og liberalistisk ideologi ■ Højreorienteret værdi- og fordelingspolitik ■ Stram udlændingepolitik, islamkritisk, lavere skat, hårdere straffe, og Danmark skal meldes ud af EU
<p>Alternativet</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Grøn ideologi ■ Bæredygtig udvikling, doughnutøkonomi, venstreorienteret værdipolitik ■ Står ofte i midten af dansk politik og uden for politiske kompromiser i Folketinget 	<p>Liberal Alliance</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Liberalistisk ideologi ■ Højreorienteret fordelingspolitik og midtersøgende værdipolitik ■ Væk med topskat og lavere skat generelt, omstrukturering og privatisering af velfærdsstaten, afskaffelse af registreringsafgiften

som tidligere nævnt ikke statiske, men dynamiske i en række politiske spørgsmål, og det betyder, at partierne kan skifte holdning til både fordelings- og værdipolitiske spørgsmål, hvilket jo vil betyde, at vi så må ændre på deres placering i figuren. En vigtig funktion i figur 5.4 er, at den giver os et godt billede af, hvilke politiske partier der helt naturligt kan samarbejde med hvem i aktuelle politiske spørgsmål.

Et godt eksempel på, at et parti kan skifte position i forhold til sine værdipolitiske holdninger, kan vi se hos Socialdemokratiet. Partiet har siden midten af 2000'erne ændret deres holdning i det værdipolitiske spørgsmål om indvandre og udlændinge fra at være mere åbent og imødekommende til i dag at være restriktivt og stramt. Ligeledes har Socialdemokratiet foretaget en markant stramning i deres retspolitik – således at de går ind for hårdere straffe og mere overvågning. Det betyder, at Socialdemokratiet har bevæget sig fra en placering lige over midten på den værdipolitiske akse til nu at placere sig et stykke længere ned mod det værdipolitiske højre. At Socialdemokratiet ikke er placeret det samme sted som Dansk Folkeparti og Ny Borgerlige, skyldes, at partiet på særligt det identitetspolitiske værdispørgsmål adskiller sig fra de to andre partier.

5.9 Hvordan forklarer man de politiske partiers adfærd?

Når vi undersøger partiernes ideologier og mærkesager, skal vi altså huske på, at de befinder sig i en politisk virkelighed,

der hele tiden forandres, og hvor der stilles nye krav. Der er derfor, som tidligere nævnt, en lang række andre forhold, som de politiske partier skal tage højde for ud over blot ideologi. For eksempel er vælgerens omskiftelige krav og holdninger helt essentielle for et parti, der gerne vil have indflydelse. Tidligere skulle man som bekendt primært udtale sig på en måde, som gjorde ens *kernevalgere* glade, men i takt med stigningen i særligt gruppen af *marginalvalgere* har partierne været nødt til at ændre adfærd. Herunder præsenterer vi tre modeller, der kan bruges til at undersøge og forklare, dels hvorfor vælgerne gør, som de gør (**vælgeradfærd**), dels hvad der kan ligge til grund for, at politiske partier vælger bestemte politiske standpunkter. Det kalder vi **partiadfærd**.

En af de teorier eller modeller, som vi anvender til at forklare både *vælgere* og *politiske partiers* adfærd, er Downs model, som er opkaldt efter den amerikanske økonom Anthony Downs. Modellen viser betydningen af, at mennesker er rationelle og egoistiske, fordi det ifølge Downs betyder, at vælgeren er helt opmærksom på, hvor han eller hun skal stemme for at få flest mulige af sine politiske og økonomiske interesser opfyldt. Kigger vi på modellen (figur 5.6), så kan vi se, at den forsøger at forklare både det politiske partis adfærd og vælgerens adfærd. Kigger vi først på forklaringen om partiernes adfærd, så vil partierne, ifølge Downs, have som hovedmål at få så mange stemmer som muligt ved valg (stemmemaksimere), fordi partiet så kan få mest mulig indflydelse på samfundet. Det er derfor, vi ofte vil se, at de politiske